

บทที่ 3

สินค้าออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310

ประเภทของสินค้าออกของอยุธยา

สินค้าออกของอยุธยาแบ่งตามลักษณะของสินค้าออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ (ของป่า แร่ธาตุ ผลผลิตจากทะเล) อาหารและผลิตผลทางการเกษตร และหัตถกรรม สินค้าออกที่ส่งจาก เมืองท่าของอยุธยามีทั้งที่เป็นผลิตผลท้องถิ่นภายในราชอาณาจักรอยุธยาเอง และเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เพื่อส่งออกอีกทอดหนึ่ง* (reexport) หรือส่งผ่าน (transit) การส่งออกผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยาจะกระทบถึง เศรษฐกิจของสังคมอยุธยาโดยตรงและในระดับที่กว้างกว่า ขณะที่การส่งออกอีกทอดหรือ การส่งผ่านจะกระทบ เฉพาะ เมืองท่าหรือสังคมที่อยู่ใน เส้นทางลำ เลียงสินค้าหรือตามลำน้ำ แต่ก็จะอาจจะกระทบถึงแหล่งอื่นก็ได้ เช่น แหล่งผลิตสินค้าในกรณีที่มีสินค้าจากต่างประเทศชนิดเดียวกัน เข้ามาแข่งขันในตลาดภายในหรือตลาดต่างประเทศ การพิจารณาถึงการส่งออกผลิตผล หรือสินค้าท้องถิ่นของอยุธยา จึง เป็น เรื่องหลักที่สำคัญกว่า ประเภทของสินค้าออกที่เป็นผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยา ได้แก่

1. ทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources)

ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นผลผลิตตามธรรมชาติที่ยังไม่ได้รับการปรุงแต่งหรือแปรรูป การใช้แรงงานในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติก็มีเพียงการเสาะหา การจัดเก็บ

* การส่งออกอีกทอดและการส่งผ่านมีนัยที่แตกต่างกัน คือ การส่งออกอีกทอด หมายถึง การนำ เข้าจากต่างประเทศ เพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศผ่านศูนย์รวบรวมสินค้า (entrepot) , ส่วนการส่งผ่านหมายถึง การส่งผ่านแดน เพื่อออกสู่ทะเลที่เมืองท่าของอีกประเทศหนึ่ง.

การคัดเลือกแยกแยะ และการรวบรวมเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้มีอยู่ตามที่ราบ
ป่าเขา ทะเล และ เกาะแก่งต่าง ๆ ทั่วไปในราชอาณาจักรอยุธยา (และประเทศราช) หรือ
นำเข้ามาจากต่างประเทศ สำหรับทรัพยากรธรรมชาติของอยุธยาสามารถจำแนกออกได้เป็น
3 ประเภท คือ ของป่า (forest products) แร่ธาตุ (minerals) และผลิตภัณฑ์
จากทะเล (marine products) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ของป่า (forest products) ของป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เป็น
สิ่งมีชีวิตหรืออนุพันธ์สิ่งมีชีวิตที่อยู่ตามพื้นราบ ป่าเขา และ เกาะแก่งต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร
อยุธยา ดังที่ปิ่นโตได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยามสมัย พ.ศ. 2083-2088 (ค.ศ. 1540-
1545) ไว้ว่า

. . . ตามที่ปรากฏบนแผนที่ ราชอาณาจักรแห่งนั้น อยุธยามีแนวชายฝั่งยาว เกือบ
700 ลีค และกว้าง 160 ลีค ส่วนใหญ่เป็นที่ต่ำ มีทุ่งนาทำการกสิกรรมมากมาย มีแม่น้ำ
หลายสายไหลผ่าน ดังนั้นจึง เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและปศุสัตว์
เขตกุเขาปกคลุมไปด้วยป่าไม้เอนเจลิม (angelim wood) ซึ่งมีจำนวนมากพอที่จะ
ต่อเรือเดินทะเลทุก ๆ ประเภทได้นับเป็นพัน ๆ ลำ . . . นอกจากนี้ยังมี . . .
ไม้เนื้อหอม ครั้ง . . . งาช้าง . . . ป่าแถบชายฝั่งอุดมไปด้วยไม้กฤษณาและไม้ดำ
. . . นอกจากนี้ยังมีขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง และน้ำตาล เป็นจำนวนมาก . . . (Iria
1982: 52)

หรือที่วันวลิตได้กล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศของราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) สมัย
พ.ศ. 2175-2179 (ค.ศ. 1633-1637) ไว้ว่า

หลาย ๆ ส่วนของสยาม เป็นภูเขา บ้างก็เป็นที่ราบ ป่าไม้หรือหนองบึง ภูมิประเทศ
ถูกตัดออกด้วยแม่น้ำสายใหญ่และสายน้อยที่อุดมไปด้วยปลา . . . มีนก สัตว์เลี้ยง และ
สัตว์ป่าหลายชนิด โดยเฉพาะช้าง เชือกโค ๆ และงาม ๆ กวางน้อย และกวางใหญ่
. . . (Van Vliet 1910: 9)

หรือที่ลาอูแบร์ได้กล่าวถึง เกาะแก่งต่าง ๆ ของราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) ใน
อ่าวเบงกอลสมัย พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687-1688) ไว้ว่า "มีเกาะน้อยใหญ่เรียงรายอยู่
หนาแน่น . . . สมบูรณ์ด้วยน้ำจืดและป่าไม้ . . ." (2510: 1: 31) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงแหล่งที่มาของของป่าแล้ว เราสามารถแบ่งได้เป็นแหล่งต่าง ๆ ดังนี้คือ
 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ดินแดนด้านหลัง (hinterland) ของอยุธยา ชายแดนใกล้
 กัมพูชา และคาบสมุทรมลายู

ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างประกอบด้วยที่ราบลุ่มน้ำบางปะกง ที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา
 ที่ราบลุ่มน้ำท่าจีน ที่ราบลุ่มน้ำแม่กลอง ภูเขากระจายอยู่แถบ เมืองสระบุรีและ เมืองนครสวรรค์
 และ เทือก เขาสูงทางด้านตะวันออกและตะวันตกขนาบที่ราบลุ่มน้ำดังกล่าว ลุ่มน้ำเจ้าพระยา
 ตอนล่างในระหว่าง พ.ศ. 1893-2310 (ค.ศ. 1351-1767) จึงรวมเอาบริเวณที่เป็น เมือง
 ชลบุรี (บางส่วน), เมืองฉะเชิงเทรา, เมืองนครนายก, เมืองปราจีนบุรี (บางส่วน), เมือง
 พระประแดง, เมืองปากน้ำ, เมืองธนบุรี (บางกอก), เมืองนนทบุรี, เมืองปทุมธานี,
 กรุงเทพมหานคร, เมืองอ่างทอง, เมืองพรหมบุรี, เมืองสิงคบุรี, เมืองอินทบุรี, เมืองสรรค์บุรี,
 เมืองชัยนาท, เมืองมโนรมย์, เมืองอุทัย, เมืองนครสวรรค์, เมืองสระบุรี, เมืองละโว้
 (ลพบุรี), เมืองท่าจีน, เมืองนครไชยศรี, เมืองสุพรรณบุรี, เมืองแม่กลอง, เมืองราชบุรี,
 เมืองกาญจนบุรี (บางส่วน) และ เมืองเพชรบุรี (บางส่วน) เข้าไว้ทั้งหมด

หลักฐานร่วมสมัยกับอยุธยาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23 (คริสต์ศตวรรษที่ 14-17)
 ได้กล่าวถึงบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างว่าเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ (นันทนา
 ดันติเวสส, ผู้แปล 2527: 67-70; ดัสนิลีเชิง 2529: 15, 196-197; ลาลูแบร์ 2510:
 1: 43-44; Iria 1982: 48, 52) และยังได้กล่าวถึงของป่าชนิดต่าง ๆ ดังรายละเอียด
 ต่อไปนี้

หม่าฮวน เฟยสิน และก่งเจิน ได้กล่าวถึงเสียนหลอ (อยุธยา) ในพุทธศตวรรษที่
 20 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15)* และได้ให้รายชื่อของป่าของเสียนหลอไว้ดังนี้ กฤษณา,
 กฤษณาละโว้, กฤษณาทวง, เกิงเจีย (สมุนไพรร), กระจอกเผือก, ขนนกกระเด็น, งาช้าง,

* ถึงแม้ว่าไม่มีหลักฐานใดยืนยันว่าพวกเขาคนใดคนหนึ่งได้เคยมาเยือน เสียนหลอ
 (อยุธยา) พร้อมกับเรือสำรวจทะเลตะวันตกของเจิ่น เทอในปี พ.ศ. 1951 (ค.ศ. 1408)
 ก็ตาม แต่ข้อมูลที่เขารับได้จาก เจิ่น เทอหรือสมาชิกในเรือสำรวจทะเลตะวันตกของเจิ่น เทอ
 ก็น่าจะรับฟังได้

ข้างเฟือก, เขี้ยวเจ็ย (สมุนไพร), นอระมาด, แมวลักษณะสิงโต, ไม้ฝาง, รงทอง,
ลูกกระเบา, ลูกกระวานขาว, เสียงเงินเขียง (สมุนไพร) และฮั่วหลิมู (รากไม้) (ด่วนลี เขิง
2529: 32-33, 197-196)

บารโรส (Joao de Barros) และโกอิส (Damião de Góis) ซึ่งมาเยือน
อยุธยาในช่วง พ.ศ. 2076-2110 (ค.ศ. 1533-1567) และในปี พ.ศ. 2109 (ค.ศ. 1566)
ตามลำดับ ได้กล่าวถึงช้างของราชอาณาจักรอยุธยาว่ามีจำนวนมาก (Iria 1982: 44, 50)

วันลิตได้กล่าวถึงเมืองนครสวรรค์ในช่วง พ.ศ. 2176-2179 (ค.ศ. 1633-1637)
ว่า มียางรักชนิดที่ดีที่สุดและมีมากถ้าไม่แล้ง (Van Vliet 1910: 67) และกล่าวว่า เมือง
แม่กลอง เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี มีไม้ฝางขึ้นจำนวนมาก (Van Vliet 1910: 68)

หนังสือ ไอ.ซี. เลขที่ 4696, ปี พ.ศ. 2222 (ค.ศ. 1679) ท็ยอร์จ ไวท์
เขียนถึง โรเบอร์ด ปาร์คเกอร์ ตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่บันดัม ได้กล่าว
ถึงไม้ฝางว่า มีอยู่ทั่วไปในราชอาณาจักรสยาม (กรมศิลปากร 2513: 2: 273)

อิบนิ มุฮัมมัด อิบรอฮิม (ibn Muhammad Ibrahim) อาลักษณ์ของ
คณะทูตเปอร์เซียที่ไปถึงอยุธยาในปี พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) ได้กล่าวถึงการล่าสัตว์ในป่า
ใกล้ ๆ เมืองละโว้ (The Ship of Sulaiman by ibn Muhammad Ibrahim 1972:
69-70) เช่นเดียวกับที่ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงหลังจากนั้นไม่นานนักเช่นกัน (2510:1: 16)

เดอชัวซีย์ (François Timolean (Abbe) de Chaisy) ได้กล่าว
ถึงเมืองกาญจนบุรีสมัย พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1686) ไว้ว่า มี ชีได้ (ทำด้วยชันกับน้ำมันยาง),
ชีผึ้ง, ครั่งแดง, งาช้าง, ดินประสิว (มูลค้างคาว), นอแรด, ไม้ (ต่อเรือ), ไม้ฝาง,
หนังสือตัว (กระบือ, ควาย, เสือ ฯลฯ) ฯลฯ (2516: 552)

และคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งถึงส่วยเมืองต่าง ๆ ในปลายสมัยอยุธยา
จึงทำให้ทราบว่าเมืองชลบุรีมีงาช้าง, ดินประสิว (มูลค้างคาว), ไม้แดง, ไม้ดำ และฝาง
เมืองเพชรบุรี (นครศรี) มีเนื้อไม้ (ไม้กฤษณา) เมืองนครนายกมีเงินหน้ชะมด (คำให้การชาว
กรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประ เสรฐอักษรนิค
2515: 277-278)

จากหลักฐานร่วมสมัยที่นำมาเสนอดังกล่าว พอประเมินได้ว่าอย่างน้อยที่สุดของป่า
ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างประกอบด้วย ชนบก, ขี้ไต้, ครั้ง, งาช้าง, จันทน์ชะมด, ช้าง,
ดินประสิว, นอแรด, ไม้, ไม้กฤษณา, ไม้ดำ, ไม้แดง, ไม้ฝาง, ยางรัก, รง, รากไม้,
ลูกกระเบา, ลูกกระวานขาว, สัตว์ป่า, สมุนไพร และหนังสัตว์

ดินแดนด้านหลังของอยุธยา เป็นพื้นที่อยู่หลังฝั่งทะเล และตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำหรือสาขา
ของแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง เช่น ดินแดนที่อยู่ใกล้
เทือกเขาทางตะวันออกและตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (ได้แก่ เมืองระแหง เมือง
ศรีสวัสดิ์, เมืองสังขละบุรี เมืองไทรโยค เมืองพระบาท เมืองโคราช เป็นต้น) และ
ดินแดนที่อยู่ที่ราบระหว่างหุบเขาในภาคเหนือ ได้แก่ เมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชชนาลัย เมือง
พิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร และล้านนา มีหลักฐานใน
พุทธศตวรรษที่ 21 และ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 18) กล่าวถึงดินแดนด้านหลังของ
อยุธยา เช่น เขตที่ราบสูงและเขตภูเขาว่าประกอบด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ (นันทนา ดันติเวสส,
ผู้แปล 2527: 70; Iria 1982: 52) ซึ่งหลักฐานรวมกับสมัยอยุธยาได้ให้รายละเอียด
เกี่ยวกับของป่าของดินแดนด้านหลังของอยุธยาไว้ดังนี้

บารโบซา ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) สมัยพุทธศตวรรษที่ 21 (ต้น
คริสต์ศตวรรษที่ 16) ไว้ตอนหนึ่งว่า

. . . ตอนในของประ เทศมีการ เพาะปลูก [?] ดินกำยานสองชนิด ชนิดแรกไม่มีกลิ่น
นอกจากจะนำมาเผาไฟ อีกชนิดหนึ่งจะมีกลิ่นหอมแรงก่อนนำมากรีด เปลือกให้ยางไหลซึม
ออกมา กำยานชนิดดีและเป็นของแท้ในแถบลิแวนต์ (Levant) ทำมาจากดินกำยาน
ประเภทหลังนี้ . . . (มาโดส, ใน นันทนา ดันติเวสส, ผู้แปล 2528: 51)

ปินโต ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) ในราว พ.ศ. 2083-2088
(ค.ศ. 1540-1545) ไว้ตอนหนึ่งว่า ". . . บริเวณที่ราบสูงปกคลุมไปด้วยป่าไม้เอนเจลิม
(Angelim) ซึ่งมีจำนวนมากพอที่จะต่อ เรือ เดินทะเลทุก ๆ ประเภทได้นับ เป็นพัน ๆ ลำ
. . ." (Iria 1982: 52)

มีเอกสารการค้าสมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ที่กล่าวถึงของ
ป่าในดินแดนด้านหลังของอยุธยาอยู่เช่นกัน คือ

จดหมายของนายแบร์เทิน เฮาท์แมน ผู้อำนวยการสำนักงานการค้าของบริษัทอินเดีย
ตะวันออกของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยาส่งไปถึงนายเฮนดริก แจนเซนส์ บัตดาณี ในปี พ.ศ.
2155 (ค.ศ. 1612) ความว่า " . . . เรือหลายลำซึ่งเดินทางออกจากที่นี่ [กรุงศรีอยุธยา]
ไปยัง เชียงใหม่ ในเดือนกรกฎาคมที่แล้ว ต้องเดินทางกลับมาเสียกลางคันและนำเอาเก๋ายานชนิดดี
กับเครื่องหอมมาเป็นจำนวนมาก" (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 60)

หนังสือ โอ.ซี. เลขที่ 582, ปี พ.ศ. 2160 (ค.ศ. 1617) ของวิลเลียม อีตัน
ที่เมืองฟิรานโด (อิราโดะ) ประเทศญี่ปุ่น ถึง เซอร์โรมัส สมิธ ความว่า " . . . สินค้าที่
กำลังอยู่ในความต้องการของคนในแถบฝั่งโคโรมันเดลซึ่งมีอยู่มากมายในเมือง เชียงใหม่ มีอาทิ
. . . รวมทั้งเบนจามิน ครั่ง และหนังควาย ซึ่งราคาถูกมาก . . ." (กรมศิลปากร
2512: 1: 102)

และหนังสือ โอ.ซี. เลขที่ 4696, ปี พ.ศ. 2222 (ค.ศ. 1679) ของยอร์จ ไวท์
ถึง โรเบิร์ต ปาร์คเกอร์ ที่บันดัม ความว่า "หนังสือศัพท์ประเภทหนังควาย วัว กวาง และ
หนัง แก้งมาจากดินแดนภายใน เป็นจำนวนครั้งละมาก ๆ พวกศัพท์จะกว้านซื้อไว้หมด เพราะ เป็น
ผู้ได้รับสัมปทานผูกขาดซื้อแต่ผู้เดียว" (กรมศิลปากร 2513: 2: 276)

วันวลิต ได้กล่าวถึงแหล่งของป่าในดินแดนด้านหลังของอยุธยาสมัย พ.ศ. 2176-2179
(ค.ศ. 1633-1637) ไว้ว่า "พิษณุโลก, สวรรคโลก, กำแพง, สุโขทัย และกำแพงเพชร
ล้วนเป็นหัวเมือง . . . หนึ่งกวาง, ชูงไม้สัก, และครั้ง จำนวนมากที่สุดมาจากหัวเมือง เหล่านี้
และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพิษณุโลกและกำแพง คนคอยจะนำขี้ผึ้งชนิดนี้ [ครั่ง?] พร้อมกับ
เบนจามินมายังพิษณุโลก และจากที่นี่มันก็จะถูกส่งต่อไปอยุธยา" (Van Vliet 1910: 67)
และเขายังเน้นต่อไปอีกด้วยว่า "พิษณุโลก . . . ตั้งอยู่ท่ามกลางป่าไม้ฝาง ไม้นี้ . . . เป็น
ชนิดดีที่สุดที่จะหาได้ในสยาม" (Van Vliet 1910: 68)

เดอซัวซีย์ กล่าวถึงราชอาณาจักรสยามในปี พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1686) ว่า พืชญโลกเป็นแหล่งของงาช้าง, ดินประสิ่ว, นอแรด, หนังสัตว์ป่า (กระบือ, กวาง, เสือ ฯลฯ), ครั่งแดง, ชีผึ้ง, น้ำผึ้ง, ชีไต้ (ทำด้วยชันกับน้ำมันยาง), ไม้ (ต่อเรือ), ไม้ฝาง ฯลฯ และโคราชเป็นแหล่งที่มีช้าง แรด และไม้กฤษณา (2516: 552-553)

ลาอูแบร์ ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยามสมัย พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687-1688) ไว้ตอนหนึ่งว่า "ชาวสยามค้าดินปืนได้เลวมาก กล่าวกันว่า การที่ได้คุณภาพ เลว เช่นนั้นก็ เนื่องจาก ดินประสิ่วที่พวกเขา นำมาจากในถ้ำในภูเขา เกิดจากมูลค้างคาวซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ และมีอยู่ชุกชุม ทั่วชมพูทวีป . . ." (2510: 1: 64)

คำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งถึงส่วนเมืองต่าง ๆ ในสมัยปลายอยุธยา จึงทำให้ทราบว่า เมืองกำแพง (เพชร) และ เมืองพืชญโลกเป็นแหล่งไม้ และไม้ไผ่ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิศัพท์ 2515: 278)

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ก็ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งถึง สถานที่ค้าขายนอกกรุง จึงทำให้เราทราบว่าแถบ เมืองพืชญโลกมีชีผึ้ง และน้ำผึ้ง เมือง นครราชสีมามีกำยาน, ชีผึ้ง, ครั่ง, หนังสัตว์, และงาช้าง เมืองตากและเพชรบูรณ์มีกำยาน, เขาสัตว์, ครั่ง, งาช้าง, ชัน (น้ำมันยาง), ไต้, หวาย, หนังสัตว์ (2512: 57)

จากหลักฐานร่วมสมัยที่น่า เสนอมาดังกล่าวพอจะประเมินได้ว่า อย่างน้อยที่สุดของป่า ในแถบดินแดนด้านหลังของอยุธยาประกอบด้วยกำยาน, ชีผึ้ง, ชีไต้, ครั่ง, เครื่องหอม, งาช้าง, ชัน, ช้าง, ชุงไม้สัก, ดินประสิ่ว (มูลค้างคาว), แรด, นอแรด, น้ำผึ้ง, เบนจามิน, ไม้, ไม้ไผ่, ไม้ฝาง, หนังสัตว์ และหวาย

ชายแดนใกล้กับพม่าตั้งอยู่ใกล้ เทือกเขาทางด้านตะวันออกและจรดอ่าวสยามทางทิศใต้ มีแม่น้ำสายสั้น ๆ แถบชายฝั่งทะเล หัวเมืองในแถบนี้ได้แก่ เมืองจันทบูรณ์, เมืองตราด, เมืองระยอง และเมืองพระตะบอง เป็นต้น หลักฐานร่วมสมัยได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับของป่า ในแถบชายแดนใกล้กับพม่าไว้ดังนี้

ปินโต ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยามใน พ.ศ. 2283-2288 (ค.ศ. 1540-1545) ไว้ตอนหนึ่งว่า " . . . ป่าแถบชายฝั่งอุดมไปด้วยกฤษณาและไม้ดำ . . . นอกจากนี้ยังมี ชีผึ้ง น้ำผึ้ง . . . เป็นจำนวนมาก . . ." (Iria 1982: 52)

วันวลิต ได้กล่าวถึงของในป่าแถบชายแดนใกล้กัมพูชาในราว พ.ศ. 2176-2179 (ค.ศ. 1633-1637) ไว้ว่า

พานทอง (Parathon) [ชลบุรี?] และระยอง (Rion) เป็นเมืองเล็ก ๆ ไม่มีกำแพง เมืองล้อมรอบ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสายเล็ก ๆ ทางตะวันออกของแม่น้ำ [เจ้าพระยา] . . . มีไม้งาม ๆ ขึ้นอยู่ที่นั่นมาก เรือขนาดใหญ่และเรือใหญ่ (ที่ใช้ในแม่น้ำและดินแดนข้างใน) ค่อยขึ้นที่นี่ หนึ่งกวางก็มีมาจากที่นี่บ้าง เหมือนกัน

บ้านน้อย (Bannae หรือ Ban Noy) [ใกล้เมืองพะตะบอง?] เป็นหัวเมืองเล็ก ๆ หัวเมืองหนึ่งและมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ พลเมืองนี้เมืองนี้หนาแน่นและอยู่ใกล้ชายแดน และภูเขาของกัมพูชา ที่นี่เป็นเพียงแหล่งเดียวในประเทศที่ผลิตไม้กฤษณา หนึ่งกวาง ก็ถูกส่งออกมาด้วยเหมือนกัน แต่ในปริมาณที่น้อยด้วยว่ายากที่จะนำมาขายฝั่งแม่น้ำ, ซึ่งจากที่นั่น เขาสามารถขนลงเรือเล็กได้.

จันทบูรณ์เป็นเมืองเล็ก ๆ แต่ไม่มีกำแพงเมืองและอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำ, ใกล้ภูเขาของกัมพูชา. ชนทั้งหลายในสยามก็มาจากที่นี่ (Van Vliet 1910: 66-67)

เอกสารการค้า-หนังสือ ไอ.ซี. เลขที่ 4696, ปี พ.ศ. 2222 (ค.ศ. 1679) ของยอร์ช ไวท์ ถึง โรเบิร์ต ปาร์คเกอร์ ที่บันดัม ก็ได้กล่าวว่า ไม้กฤษณามีมากทางชายแดน กัมพูชา (กรมศิลปากร 2513: 2: 272)

แซรวาส (Nicolas Gervaise) ได้กล่าวถึงชายแดนใกล้กัมพูชาใน พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687-1688) ไว้ว่า

ไม้กฤษณา (bois d'Aigle) ไม้[ร]ะลำพู (Calambouc) ไม้[ร]ะลำพัก (Calambac) มีทางป่าแถบประเทศกัมพูชา เป็นไม้ที่มีค่ามากและหาได้ยากในประเทศอินเดีย . . . และจะมีที่นั่นบ้างเท่านั้น ซึ่งยากที่จะรู้ได้ . . . แก่นกฤษณานั้นพอหาได้ง่าย แต่แก่นกระลำพุนั้นหาได้ยากกว่ามาก แต่ที่หายากที่สุดนั้นคือ แก่นกระลำพักที่แท้ ๆ (2506: 25-26)

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ก็ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งถึงสถานที่ค้าขายนอกกรุง, จึงทำให้ทราบว่า เมืองพะตะบองมี กระวาน, ก่ายาน, ครั่ง, งาช้าง (2512: 57)

จากหลักฐานร่วมสมัยที่น่า เสนอดังกล่าวพอจะประเมินได้ว่า อย่างน้อยที่สุดของป่าในแถบชายแดนใกล้กับพม่าประกอบด้วย กระวาน, ก่ายาน, ขี้ผึ้ง, ครั่ง, งาช้าง, ชัน, น้ำผึ้ง, ไม้กฤษณา, ไม้กระลำพู, ไม้กระลำพัก, ไม้ดำ, ไม้(ต่อเรือ), หนังกวาง

คาบสมุทรลพบุรีตั้งประชิดอ่าวสยามด้านหนึ่งและอ่าว เบงกอลด้านหนึ่ง เทือกเขายาวเหยียดครอบคลุมพื้นที่ด้านตะวันตกของคาบสมุทรตอนบน และพื้นที่ตอนกลางของคาบสมุทรตอนล่าง แม่น้ำสายสั้น ๆ และที่ราบผืนเล็ก ๆ ตามปากแม่น้ำเรียงรายตามชายฝั่งทะเลยาวเหยียด เกาะแก่งเรียงรายตามชายฝั่งทางตะวันตกและตะวันออก เมืองสำคัญ ๆ ทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทร ได้แก่ เมืองกุย, เมืองชุมพร, เมืองไชยา, เมืองนครศรีธรรมราช, เมืองพัทลุง, เมืองสงขลา, เมืองปัตตานี และเมืองสำคัญทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทร ได้แก่ เมืองไทรบุรี (เคดาห์), เมืองตรัง, เมืองกลาง, เมืองมะริด, เมืองตะนาวศรี และเมืองทวาย เป็นต้น หลักฐานร่วมสมัยได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับของป่าของคาบสมุทรลพบุรีไว้ดังนี้

ปินโต ได้กล่าวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม(อยุธยา)ราว พ.ศ. 2083-2088 (ค.ศ. 1540-1545) ไว้ตอนหนึ่งว่า " . . . ป่าแถบชายฝั่ง คาบสมุทรลพบุรี? อุดมไปด้วยไม้กฤษณาและไม้ดำ . . ." (Iria 1982: 52)

วันวลิต ได้กล่าวถึงของป่าในคาบสมุทรลพบุรีราว พ.ศ. 2167-2172 (ค.ศ. 1624-1629) ไว้ว่า เมืองตะนาวศรีมีไม้ฝางและใกล้ปัตตานีมีหนังกวาง (Van Vliet 1910: 68-69)

เอกสารการค้า-หนังสือ โอ.ซี. 424, ปี พ.ศ. 2159 (ค.ศ. 1617)ของริชาร์ด ค็อคซ์ จากเมืองพิเรนโด (อิราโคะ) มีไปถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ กล่าวถึงปัตตานีว่า มีขี้ผึ้ง (กรมศิลปากร 2512: 1: 86) บันทึกของห้างกรุงสยาม เล่ม 1 ปี พ.ศ.

2161 (ค.ศ. 1615) ซึ่งชาмуเอล พอทท์ส จากเมืองสงขลา เขียนถึง ริชาร์ด เบอร์นابی ที่กรุงสยาม กล่าวถึงสงขลาว่ามี การบูร, ริงนก, กระดองเต่า, พันช้าง (กรมศิลปากร 2513: 2: 294)

ในจดหมายของฟอลคอนมีไปถึง ม.ฟรังซ์มาแดง ผู้อำนวยการทั่วไปของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2225 (ค.ศ. 1686) ได้กล่าวถึงเกาะภูเก็ตว่าเต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า เช่น กวาง ช้าง แรด และหมูป่า (ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 26, 2511: 39, 44)

แซรวาส ได้กล่าวถึงเมืองมะริดกับภูเก็ต (โยนสลัม) ในราว พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687-1688) ไว้ว่า " . . . มีไม้อันจำเป็นแก่การต่อเรือใหญ่ ๆ ที่ซื้อขายกันด้วยราคาถูก บางทีไปตัดในป่ามาใช้เองก็ได้ . . ." (2506: 12-13) และลาซูแบร์ ได้กล่าวถึงเกาะของสยามในอ่าวเบงกอลในช่วงเดียวกันว่ามีน้ำจืดและป่าไม้อุดมสมบูรณ์ (2510: 1: 31) และบันทึกของแมคเคนซี เล่มที่ 56, ปี พ.ศ. 2234 (ค.ศ. 1692) ได้กล่าวถึงเมืองตะนาวศรีว่ามีช้าง (กรมศิลปากร 2520: 5: 142)

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ก็ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งเกี่ยวกับสถานที่ค้าขายนอกกรุงสมัยปลายอยุธยา จึงทำให้เราทราบว่า คาบสมุทรมลายูมีทวาย (2512: 59)

จากหลักฐานร่วมสมัยที่เสนอมานั้นพอจะประเมินได้ว่า อย่างน้อยที่สุดของป่าของคาบสมุทรมลายูประกอบด้วย การบูร, กระดองเต่า, ช้าง, ช้าง, ริงนก, พันช้าง, ไม้(ต่อเรือ), ไม้กฤษณา (?), ไม้ดำ (?), สัตว์ป่า, หนังกวาง และทวาย

จากรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดของของป่าที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่าลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างและดินแดนด้านหลังของอยุธยา มีของป่าหลากหลายชนิดที่สุด ส่วนชายแดนใกล้กับพม่าและในคาบสมุทรมลายู มีจำนวนชนิดของของป่าพอ ๆ กัน ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างกับดินแดนด้านหลังมีของป่าคล้ายคลึงกันมากที่สุด รองลงไปคือ ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างกับชายแดนใกล้กับพม่า และดินแดนด้านหลังของอยุธยา กับชายแดนใกล้กับพม่า ส่วนคาบสมุทรมลายู

มีของป่าคล้ายคลึงกับแหล่งอื่น ๆ น้อยที่สุด ของป่าจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีคุณภาพดี ได้แก่ ยางรัก และที่มีปริมาณมากก็คือ ช้าง, ไม้ฝาง และยางรัก ส่วนของป่าจากดินแดนด้านหลังของอยุธยาที่มีคุณภาพดี ได้แก่ ก่ายาน และไม้ฝาง และที่มีปริมาณมากก็คือ ครั่ง, งาช้าง, ช้าง, เบนจามิน, ไม้เนื้อหอม, ไม้ฝาง, แรด, หนังสัตว์ ของป่าจากชายแดนใกล้กับพม่าที่มีคุณภาพดี ได้แก่ ไม้กฤษณา, ไม้กระลำพู และไม้กระลำพู และที่มีปริมาณมากก็คือ ชีผึ้ง, ชัน, น้ำผึ้ง, ไม้กฤษณา, ไม้ดำ และของป่าจากคาบสมุทรมลายูที่มีคุณภาพดีคือ ไม้สำหรับต่อเรือ และที่มีปริมาณมาก ก็คือ ไม้ และสัตว์ป่า

อย่างไรก็ตาม ยังมีหลักฐานร่วมสมัยกับอยุธยาอีกจำนวนมากที่กล่าวถึงของป่าของราชอาณาจักรอยุธยาแต่ไม่ได้ระบุแหล่งกำเนิด ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ :-

บริโต (Rui de Brito) ได้กล่าวถึงของป่าของราชอาณาจักรอยุธยาใน พ.ศ. 2057 (ค.ศ. 1514) ว่าประกอบด้วย ก่ายาน, ครั่ง, ไม้สวาด (มาโตส, ใน นันทา ดันดิเวส, ผู้แปล 2528: 59)

ปิเรส (Tome Pires) ได้กล่าวถึงของป่าจากราชอาณาจักรอยุธยาใน พ.ศ. 2058 (ค.ศ. 1515) ไว้ว่าประกอบด้วย ก่ายาน, ครั่ง, งาช้าง, คันคูน (1944: 108)

ปินโต ได้กล่าวถึงของป่าจากราชอาณาจักรอยุธยาใน พ.ศ. 2083-2088 (ค.ศ. 1540-1545) ว่าประกอบด้วย การบูร, ชีผึ้ง, ครั่ง, งาช้าง, ดินประสิว, น้ำผึ้ง, ไม้กฤษณา, ไม้มะเกลือ, ไม้เนื้อหอม, อบเชย (ปินโต 2526: 70; Iria 1982: 51-54)

เชาเตน (Joost Schouten) ได้กล่าวถึงของป่าของราชอาณาจักรอยุธยาในราว พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) ไว้ว่าประกอบด้วย ก่ายาน, ครั่ง, ดินประสิว, ไม้กฤษณา, ไม้ฝาง และหนังกวาง (Caron and Schouten 1986: 148)

เอกสารการค้าหลายฉบับของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษ (ซึ่งฮอลันดาประมวลไว้ และตกทอดแก่ India Office ของอังกฤษในเวลาต่อมา) ระหว่างปี พ.ศ. 2153-2242 (ค.ศ. 1610-1699) ได้กล่าวถึงของป่าในราชอาณาจักรอยุธยา (โดยไม่ได้ระบุแหล่งกำเนิด) ไว้ดังนี้ ก่ายาน, ชีผึ้ง, เขาควาย, ครั่ง, งาช้าง, แจกเกอร์ท,

ข้าง, ชุง, ดินประสิ่ว, นอแรด, น้ำรัก(ขี้รัก), น้ำมันชักเงา (น้ำมันวาร์นิช), เบนจามิน, เบนลี, พันข้าง, ไม้กฤษณา, ไม้จันทน์หอม, ไม้แดง, ไม้ฝาง, ไม้หอม, รัก, รังนก, หนังสัตว์ (หนังกวาง-หนังวัวแห้งและดิบ), ทวาย (กรมศิลปากร 2512: 1: 10, 26, 37, 55, 57, 60, 75, 77, 85-87, 92-93, 100-101, 111-175, 199, 209, 213, 219; 2513: 2: 5-6, 39, 55-56, 89, 157-158, 208, 271-275, 361; 2522: 3: 28, 41, 121, 332; 5: 73-74, 125, 151, 178)

แฮร์วาส กล่าวถึงของป่าในราชอาณาจักรอยุธยา (โดยไม่ระบุแหล่งกำเนิด) ในราว พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687-1688) ว่าจะมีเครื่องหอม, ดินประสิ่ว, นอแรด (2506: 31, 128) และลาอูแบร์ ได้กล่าวถึงของป่าของราชอาณาจักรอยุธยาในช่วงเดียวกันนั้น (โดยไม่ระบุแหล่งกำเนิดนั้น) ว่ามีข้าง, เซราม, ไม้, ไม้ (สำหรับต่อเรือ-เสากระโคง-สร้างบ้าน-แกะสลัก), ไม้กฤษณา, ไม้เหล็ก, ฝาง, อบเชย (2510: 1: 51-56, 420-421)

แกมบ์เฟอร์ (Engelbert Kaempfer) ได้กล่าวถึงราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) เมื่อเขามาเยือนในปี พ.ศ. 2233 (ค.ศ. 1690) ว่ามีหนังกวางและหนังควายมาก (2508: 39)

ในพระราชพงศาวดารราชวงศ์หมิง และชิง ซึ่งร่วมสมัยกับอยุธยาได้กล่าวถึงของป่าจากอยุธยา เช่น ก่ายาน, แก่นกรักซี, ไก่แจ้, ไก่ขน, ข้าง, ชะนี, เต่าทกขา, นกยูง, ไม้กฤษณาทอดจมน้ำ, ไม้มะเกลือ, ไม้ฝาง, รงทอง, ลิง, ลูกกระวาน, ลูกกระเบา, สุนัขล่าสัตว์, หมิดำ (สำนักนายกรัชมุนตรี, คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีน ในเอกสารภาษาจีน 2523: 6-8, 11, 31, 35, 38)

นอกจากของป่าในแหล่งต่าง ๆ ของอยุธยาแล้ว ยังมีของป่าที่ส่งมาจากกัมพูชา, จามปา, โคชินจีน และล้านช้าง(ลาว) ส่งมายังอยุธยาอีกหลายชนิดดังนี้ คือ

กัมพูชาส่ง กระลำพัก, กระวาน, ก่ายาน, เครื่องหอม, น้ำรัก, บอระเพ็ด, ไม้เนื้อหอม, ว่านยา, สมุนไพร และหนังสัตว์ (กรมศิลปากร 2512: 1: 74, ใน นันทาสุดกุล, ผู้แปล 2513: 64)

จามปาส่ง กระลัมพัก (คุณภาพดีเยี่ยม), น้ำมันดำ และไม้จันทน์หอม (กรมศิลปากร
2512: 1: 89;

โคชินจีนส่ง กระลัมพัก (กรมศิลปากร 2513: 2: 278)

ล้านช้าง (ลาว) ส่ง กายาน, ชีฝิ่ง, ครั่ง, เบนจามิน (เลวี ม.ป.ป.: 61;
Van Vliet 1910: 39, 67, 91)

สำหรับปริมาณของของป่าที่ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตได้ในแต่ละปี มีดังนี้ ชีฝิ่งดำ
(เปียก) 70-80 ทาบ, เขาควาย 2,000-3,000 เข่า, ครามเปียก 5,000-6,000 หม้อ,
งาช้าง 50-60 กิ่ง, ชัน 10-20 ทาบ, ชุงไม้สัก 2,000-5,000 ท่อน, นอแรด
200-300 นอ, ไม้กฤษณา 60-70 ทาบ, ไม้กระดาน 800-1,000 แผ่น, ไม้ดัดโค้งจำนวนมาก,
ไม้ฝาง 30,000-40,000 ทาบ, หนังกวาง 120,000-130,000 ผืน, หนังเก้ง 35,000-
40,000 ผืน, หนังควาย 200-300 ผืน, หนังสก 3,000-4,000 ผืน (Van Vliet 1910:
94-95)

เอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัยกับอยุธยา และการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับสินค้าออกของอยุธยา เราจะพบว่าของป่าของราชอาณาจักรอยุธยาที่ส่ง เป็นสินค้าออกไปยังต่างประเทศในแต่ละยุคสมัย* มีรายละเอียดดังนี้

ก่อนการสำรวจทะเลตะวันตกของเงินเหอ (ก่อน พ.ศ. 1948 หรือ ค.ศ. 1405) อยุธยาส่งออก: แก่นกรักชี และสินค้าอื่น ๆ (สำนักนายกรัฐมนตรื, คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน 2523: 11)

ตั้งแต่การสำรวจทะเลตะวันตกของเงินเหอจนถึงปีที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 1948-2150 หรือ ค.ศ. 1405-1608) อยุธยาส่งออก: กายาน, จันทน์, ดันตุน, ไม้กฤษณา, ไม้ดำ, ไม้ฝาง, ไม้หอม, ครั่ง, ชะมด, ช้าง, งาช้าง, นก, ม้า, นอแรด และหนังสือ เป็นต้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 102; ขุนวิจิตรมาตรา 2516: 130 อ้างจาก Tokyo Gazette ; อิชิอิ และโยชิภาวะ 2530: 10-11, 16, 33-34; Iria 1982: 52; Pires 1944: 108)

สมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) อยุธยาส่งออก น้ำมันกระเบา, ลูกกระวาน, การบูร, กายาน, แจ็กเกอร์, เบนจามิน, เบลลี, ไม้กฤษณา, ไม้จันทน์, ไม้ซุง, ไม้ฝาง, ไม้สัก, ไม้หอม, ไม้ (ไม้ระนุ), ยาง, ชีร์กหรือน้ำรัก, ลูกนัทกัมพูชา, หวาย, เขากวาง, หนังกวาง, ชีฝรั่ง, เขาควาย, ครั่ง, ช้าง, งาช้าง, ฟันช้าง, ดินประสิ่ว (มูลค้างคาว), กระดองเต่า, นก, ขนนก, รังนก, นีม (น้อยมาก), นอแรด, หนังแรด, หนังวัว, หนังเสือ, หนังสัตว์ (ไม้ระนุ) เป็นต้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 38-39, 102; กรมศิลปากร 2512: 1: 6, 10, 26, 37, 55, 57, 60, 74-75, 77, 85-88, 93, 100-101, 111, 179, 199, 209, 213, 219; 2513: 2: 5-6, 39, 55-56, 80, 151, 157, 174-175, 208, 227, 271-273, 361; 2522: 3: 28, 41, 121, 332; 2520: 5: 73-75, 125, 178, 181; นันทา สุตกุล 2513: 8-284; อิชิอิ และโยชิภาวะ 2530: 75-76)

*รายการสินค้าออกดังกล่าวนี้ ไม่รวมชนิดของสินค้าที่เป็นสินค้าส่งออกอีกทอดไว้ด้วย เช่น กานพลู และเครื่องเทศอื่น ๆ เป็นต้น.

สมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) อยุธยาส่งออก: ลูกกระวาน, กายาน, คราม, ไม้กฤษณา, ไม้กฤษณาทอดน้ำจม, เปลือกไม้โกงกางแดง, ไม้จันทร์, ไม้แดง, น้ำมันไม้, ไม้ประดู่, ไม้ฝาง, ไม้พลอง, ไม้มะเกลือ, ไม้สัก, รง, สีเสียด, หวาย, เขากวาง, หนังกวาง, เอ็นกวาง, ครั่ง, กระดุกควาย, เขาคควาย, หนังควาย, เลือดงูใหญ่, กระดุกช้าง, งาช้าง, หนังช้าง, ขนนก, รังนก, นอแรด, หนังแรด, กระดุกวัว, หนังวัว, ขนเสือ, หนังเสือ เป็นต้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 38-39, 102; คูชแมน 2528: 62-63, 124-130, 143-152)

1.2 แร่ธาตุ (minerals) แร่ธาตุเป็นทรัพยากรธรรมชาติซึ่งนำเข้ามาจากพื้นโลกแล้วถลุงเป็นโลหะ แร่ธาตุพบได้ทั่วไปในราชอาณาจักรอยุธยา มินโตได้กล่าวถึงการทำเหมืองแร่ของราชอาณาจักรอยุธยาในสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 21 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16) ไว้ว่า " . . . มีการทำเหมืองมากมายหลายแห่งทั้งเหมืองเงิน เหล็ก ตะกั่ว ดีบุก ดินประสิว [?] และกำมะถัน . . ." (Iria 1982: 52) ซึ่งต่อมาแซรแวนสและลาลูแบร์ก็ได้กล่าวถึงการทำเหมืองแร่ของราชอาณาจักรอยุธยาในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ไว้ในทำนองเดียวกัน (แซรแวนส 2506: 128-134; ลาลูแบร์ 2510: 1: 57) เมื่อพิจารณาจากเอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัยแล้ว ปรากฏว่ามีแหล่งแร่ตามแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีการทำเหมืองแร่ และ/หรือการส่งส่วนแร่มากำมะถัน, ดีบุก, ตะกั่ว, ทองแดง, แม่เหล็ก, เหล็ก ฯลฯ ในชุมชนหรือบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ ในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) มีเหมืองแร่แม่เหล็กที่ภูเขาใกล้เมืองลพบุรี (ลาลูแบร์ 2510: 1: 61-62) ในสมัยปลายอยุธยา บ้านทับงา (ราชบุรี) และบ้านสำเภา (ชลบุรี) ส่งส่วยกำมะถัน, เมืองกาญจนบุรี ส่งส่วยดีบุกและตะกั่ว, บ้านปอไลหิด (ลพบุรี) ส่งส่วยทองแดง, เขตกะมันไปและบ้านดองจ๊ก (ลพบุรี) ในสมัยปลายอยุธยาส่งส่วยเหล็ก (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ 2515: 276-278)

ดินแดนด้านหลังของอยุธยามีการทำเหมืองแร่ และ/หรือการส่งส่วยแร่กำมะถัน, เงิน, ดีบุก, ตะกั่ว, พลอย, เหล็ก ฯลฯ ในชุมชนหรือบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) เชียงใหม่มีแร่เงิน, ทองคำ, เพชร, พลอย และอัญมณี (กรมศิลปากร 2512: 1: 101-102; Iria 1982: 48) ในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ภาคเหนือของราชอาณาจักรอยุธยา แถบสุโขทัยและพิษณุโลก มีเหมืองแร่เหล็กที่ผลิตได้ปริมาณพอใช้และบางครั้งก็เหลือส่งไปมะนิลาบ้าง แต่เหล็กกล้าอย่างดีมาจาก เมืองกำแพงเพชร (กรมศิลปากร 2513: 2: 275; ลาลูแบร์ 2510: 62) ในสมัยปลายอยุธยาเขากลองแขกมอ (กาญจนบุรี) ส่งส่วยกำมะถัน, เมืองศรีสวัสดิ์ ส่งส่วยดีบุกและตะกั่ว (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ 2515: 276)

ชายแดนใกล้กับพม่ามีการทำเหมืองแร่ และ/หรือการส่งส่วยแร่กำมะถัน, เพชร ฯลฯ ในชุมชนหรือบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ ในสมัยปลายอยุธยา บ้านมะแสะ (ระยอง) ส่งส่วยกำมะถัน, บ้านตะโก (จันทบุรี) ส่งส่วยเพชรเถื่อน (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ 2515: 276-278)

ในคาบสมุทรมลายูมีการทำเหมืองแร่ และ/หรือการส่งส่วยแร่ดีบุก, ตะกั่ว, ตะกั่วถ้ำ, ทองคำ, ทองสำริด, พลอย, แม่เหล็ก ฯลฯ ในชุมชนหรือบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ ในพุทธศตวรรษที่ 22 และต้นพุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) มีเหมืองแร่ดีบุกอยู่ในเมืองชุมพร, ไชยา, พุนพิน, นครศรีธรรมราช, สงขลา, ปัตตานี, ภูเก็ต, ตะนาวศรี เหมืองแร่ตะกั่วอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช, พัทลุง, สงขลา, ปัตตานี, ภูเก็ต เหมืองแร่ทองคำอยู่ในเมืองปัตตานีและภูเก็ต และทองสำริดมีที่เมืองภูเก็ต (กรมศิลปากร 2513: 2: 67-68, 162, 164, 247-248, 284, 293-294; ชิวซี๋ย 2516: 449-450; แชรแวส 2506: 29; ลาลูแบร์ 2510: 1: 61-62, 420; Van Vliet 1910: 67-68) ในปี พ.ศ. 2290 (ค.ศ. 1747) ร่อนพบแร่ทองคำที่บางสะพาน เมืองกุยบุรี (ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 39, 2512: 265) ในสมัยปลายอยุธยา บางสะพานส่งส่วยทองคำ, เมืองนครศรีธรรมราชส่งส่วยดีบุกและตะกั่ว คลองสวี, บ้านวรา (ชุมพร) ส่งส่วยพลอย (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ 2515: 276)

นอกจากนี้ยังมีแร่ธาตุอื่น ๆ ที่เอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัยไม่ได้ระบุแหล่งชัดเจน ได้แก่ กากะรุน, กำมะถัน, เงิน, ดีบุก, ตะกั่ว, ทัมบาค, ทองคำ, ทองแดง, พลวง, โลหะเจือสังกะสี-ทองแดง (กรมศิลปากร 2512: 1: 199, 213-214; 2513: 2: 25, 104, 246, 277, 377; 2520: 5: 151: 178; แชรแวงส 2506: 128; นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 129; นันทา ดันดิเวสส, ผู้แปล 2527: 70; ลาลูแบร์ 2510: 1: 58-63; Caron and Schouten 1986: 130, 148; Iria 1982: 52; Pires 1944: 108)

เมื่อพิจารณาถึงแหล่งแร่หรือเหมืองแร่จากเอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัยดังกล่าว เราก็จะพบว่า เหมืองแร่ในคาบสมุทรลายนั้น เป็นเหมืองแร่เฉพาะที่มีพื้นที่กว้างที่สุด เช่น เหมืองแร่ดีบุกมีอยู่ในเมืองต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า 9 เมือง และเหมืองแร่ตะกั่วมีอยู่ในเมืองต่าง ๆ ไม่ต่ำกว่า 5 เมือง เป็นต้น รองจากคาบสมุทรลายนลงไปก็คือ ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างและดินแดนด้านหลังของอยุธยา ขณะที่ชายแดนใกล้กับพม่ามีน้อย สาเหตุที่แหล่งอื่น ๆ มีการค้นพบเหมืองแร่น้อยกว่าที่ควรจะเป็นนั้นคาดว่าเนื่องจากเงื่อนไขสองเงื่อนไข คือ ข้อจำกัดทางเทคนิควิทยาของชาวสยาม (ลาลูแบร์ 2510: 1: 57-58, 60) และความแตกต่างตามลักษณะของพื้นที่

สำหรับคุณภาพ, ปริมาณ และราคาของแร่ธาตุในราชอาณาจักรอยุธยา แตกต่างกัน ดังนี้

ดีบุก ดีบุกของราชอาณาจักรอยุธยาเป็นดีบุกสีขาวและดีบุกสีเทา ดีบุกสีขาวเรียกว่า "Toutenague" เนื้ออ่อนและไม่บริสุทธิ์ ส่วนดีบุกสีเทาจะมีคุณภาพดีกว่า เหมืองแร่ผลิตดีบุกได้รวมประมาณปีละ 1,500-2,000 ทาบ (โดยเฉพาะในเขตนครศรีธรรมราชผลิตดีบุกได้ประมาณปีละ 800 ทาบ) ส่วนราคาดีบุกของที่นี่ก็ถูกกว่าที่อื่น คือ ตกทาบละ 15 คำลึง ถึง 1 ชั่ง 6 คำลึง แต่อาจซื้อได้ถูกกว่าประมาณ 20-30% ถ้าใช้วิธีแลกเปลี่ยน (กรมศิลปากร 2512: 1: 213-214, 2513: 2: 201, 212, 217, 284-285; 2522: 3: 74; ลาลูแบร์ 2510: 1: 61; Van Vliet 1910: 94)

* เข้าใจว่าน่าจะมีดีบุกสีเทาด้วย เพราะมักกล่าวชื่อแร่ทั้งสองแยกกันเสมอระหว่าง ดีบุกและ Toutenague (กรมศิลปากร 2513: 2: 279; 2520: 5: 14)

ตะกั่ว ตะกั่วของราชอาณาจักรสยาม เป็นตะกั่วถ้ำและตะกั่วนม (ตะกั่วอ่อน)
 ตะกั่วทั้งสองชนิดนี้มีคุณภาพไม่สู้ดีนัก ก่อนพุทธศตวรรษที่ 23 เหมืองแร่ผลิตตะกั่วได้ประมาณ
 ปีละ 2,000-3,000 ทาบ แต่หลังจากนั้นผลิตได้มากขึ้น เพราะพบขุมตะกั่วใหม่ ๆ ราคาตะกั่ว
 ที่กรุงศรีอยุธยาตกทาบละ 10 บาท (กรมศิลปากร 2512: 100-101; 2513: 2: 104, 274;
 Van Vliet 1910: 94)

ทองคำ แหล่งทองคำเก่า ๆ เช่นที่ปัตตานีผลิตทองคำได้ในปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก
 ส่วนเหมืองทองคำที่เกิดใหม่ เช่น ที่บางสะพาน เมืองกุยบุรี ร่อนทองคำใน พ.ศ. 2291 (ค.ศ.
 1748) ได้ถึง แก้วสิบซึ่ง เศษซึ่ง เป็นแปดสิบกว่าเปอร์เซ็นต์ของปริมาณทองคำที่บริษัทอินเดียตะวันออก
 ของฮอลันดาส่งออกไปอินเดียและยุโรปตลอดช่วง พ.ศ. 2176-2206 (ค.ศ. 1633-1663)
 หรือ เป็นสามเท่าของปริมาณที่ส่งออกดังกล่าวตลอดช่วง พ.ศ. 2207-2237 (ค.ศ. 1664-1694)
 แต่อย่างไรก็ตาม การร่อนทองคำในปีนั้นใช้คนถึงสองพันคนนั้น เป็นกรณีพิเศษ ซึ่งคงไม่เกิดขึ้นใน
 ปีต่อ ๆ ไป นอกจากนี้ยังมีทองคำจาก เชียงใหม่ลงมาบ้าง (กรมศิลปากร 2512: 1: 101-102,
 111; 2513: 2: 25, 246; Van Vliet 1910: 91)

เหล็ก เหล็กกล้าคุณภาพดีอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร ส่วนในแถบสุโขทัยและพิษณุโลกเป็น
 เหล็กธรรมดาและมีอยู่พอสมควร ราคาเหล็กธรรมดาตกทาบละ 6-7 บาท (กรมศิลปากร
 2513: 2: 275; ลาลูแบร์ 2510: 1: 62)

สำหรับแร่ธาตุอื่น ๆ ที่มีจำนวนไม่มากนักก็มาจากแหล่งต่าง ๆ นอกลุ่มน้ำเจ้าพระยา
 ตอนล่าง เช่น เงิน, เพชร, พลอย, อัญมณีจาก เชียงใหม่ หรือไม่ก็นำเข้าจากภายนอก เช่น
 เงิน, ทองแดง และเหล็ก จากญี่ปุ่น (Smith 1974: 186-187)

* ยกเว้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2213 (ค.ศ. 1668) อยุธยาไม่ได้นำเข้าเงินจากญี่ปุ่นอีกเลย
 เพราะญี่ปุ่นประกาศห้ามส่งแร่เงินออกนอกประเทศในปีนั้น (Furber 1976: 23).

แร่ธาตุที่สำคัญที่สุดของราชอาณาจักรอยุธยาก็คือ ดีบุก เนื่องจากมีปริมาณมากและราคาดี พระมหากษัตริย์จึงทรงผูกขาดการซื้อขายดีบุก (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505: 38-39) แม้กระนั้นก็ตาม ในราวทศวรรษแรกของพุทธศตวรรษที่ 23 (ต้นทศวรรษที่ 1660) ขุนนางท้องถิ่นในนครศรีธรรมราชกลับผูกขาดดีบุก ขณะที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา, อังกฤษ และพ่อค้าจีนกำลังแข่งขันการส่งออกดีบุก สมเด็จพระนารายณ์ทรงทราบถึงปัญหาเหล่านี้ดี ดังนั้น เมื่อข้าหลวงใหญ่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้ถวายฎีกาเพื่อให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ และเจ้าพระยาพระคลัง ทรงรับรองและรับรองสิทธิการส่งออกดีบุกในนครศรีธรรมราชเมื่อ พ.ศ. 2213 และ 2214 (ค.ศ. 1670 และ 1671) พระองค์ก็ทรงมีพระบรมราชานุมัติ (แม้เจ้าพระยาพระคลังจะขัดขวาง) และยังทรงให้สิทธิผูกขาดการส่งออกดีบุกในนครศรีธรรมราชให้แก่บริษัทอีกด้วย (Smith 1974: 201) และพระองค์ยังทรงใช้พระราโชบาย เช่นนี้กับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และฝรั่งเศสอีก คือ ทรงให้สิทธิผูกขาดดีบุกในชุมพร, ไซยา, พุนพิน และพัทลุงแก่บริษัทของอังกฤษในปี พ.ศ. 2218 (ค.ศ. 1675) และทรงให้สิทธิผูกขาดดีบุกในเมืองภูเก็ตและเมืองขึ้นแก่บริษัทของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) ตามลำดับ (กรมศิลปากร 2513: 2: 157-158, 162, 164, 167; ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24, 2511: 89) พระบรมราชโองบาย เช่นนี้สืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 22 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17) ที่ส่งขุนนางนำท้องตราออกซื้อดีบุกในนครศรีธรรมราช จึงนับเป็นการมั่นคงอำนาจของท้องถิ่นอย่าง เป็นลำดับ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2530: 40-46)

สำหรับแร่ธาตุของราชอาณาจักรอยุธยาที่ส่งออกในแต่ละยุคสมัย มีดังนี้

ก่อนการสำรวจทะเลตะวันตกของเจ็นเทอ (ก่อน พ.ศ. 1948 หรือ พ.ศ. 1405) อยุธยาส่งออกดีบุกและทองคำ (ควินลี เชิง 2529: 15)

ตั้งแต่สมัยการสำรวจทะเลตะวันตกของเจ็นเทอจนถึงปีที่บริษัทอินเดียตะวันออกเริ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 1948-2150 หรือ ค.ศ. 1405-1608) อยุธยาส่งออกเงิน, ดีบุก, ตะกั่ว และทอง (Pires 1944: 108)

สมัยบริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2267 หรือ ค.ศ. 1608-1724) อยุธยาส่งออกเงิน, ดีบุก, ตะกั่ว, ทองคำ, พลวง, สังกะสี, เหล็ก เป็นต้น (กรมศิลปากร 2512: 1: 101, 111, 131, 199, 213-214; 2513: 2: 57, 67-68, 201, 208, 246, 274-275, 277-278, 285; 2522: 3: 40, 132; 2525: 4: 77; 2520: 5: 14, 19, 142, 151, 178; นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 127, 129; อธิธิ และโยชิกาวะ 2530: 40, 75, 77; Van Vliet 1910: 67-68)

และสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) อยุธยาส่งออกดีบุก, ตะกั่ว, ทองแดง, เหล็ก เป็นต้น (คุชแมน 2528: 62-63, 124-130, 144-145)

1.3 ผลิตภัณฑ์จากทะเล (marine products) แหล่งกำเนิดของผลิตภัณฑ์อยู่ในแถบคาบสมุทรมาลายูและชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวสยาม ความกว้างขวางเช่นนี้จะทำให้ผลิตภัณฑ์จากทะเลของอยุธยามีหลากหลายชนิดและปริมาณ แม้ว่าเอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัยจะได้อ้างถึงเพียงไม่กี่ชนิดก็ตาม สำหรับผลิตภัณฑ์จากทะเลของอยุธยาที่ถูกกล่าวถึงได้แก่ ไช้หมัก, หนังกปลากระเบน (ยี่สน) และอำพันสีเทา (กรมศิลปากร 2512: 1: 37; ชิวซีย์ 2516: 552; แชรแอส 2506: 29; นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 127, 134, 139, 152, 177, 226; ประชุมพงศาวดารเล่ม 26, 2511: 44; สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนใน เอกสารภาษาจีน 2523: 31)

ไช้หมัก มีผู้พบไช้หมักที่เกาะภูเก็ตปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก แต่เป็นชนิดที่ไม่ดีนัก เม็ดเล็กและพบมากบริเวณเหนือเกาะ Bangery ของตะนาวศรี มีทั้งเม็ดเล็กและใหญ่ ส่วนมากเป็นเม็ดเล็ก (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 26, 2511: 44 นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 277-278)

หนังกปลากระเบน ราชอาณาจักรอยุธยาสามารถผลิตหนังกปลากระเบนได้ประมาณปีละ 10,000-18,000 แผ่น (นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2511: 44; 1974: 235)

อำพัน อำพันที่พบส่วนใหญ่เป็นอำพันสีเทาหรืออำพันขี้ปลาซึ่งลอยอยู่ในทะเลหรือ
ริมฝั่งทะเล ส่วนที่พบมากที่สุดใน (ชิวซี 2516: 552; แชรแอส 2506: 29; ประชุม
พงศาวดาร เล่ม 26, 2511: 44)

การส่งออกผลิตผลจากทะเลของราชอาณาจักรอยุธยาที่ปรากฏในหลักฐานเพียงบางสมัย
ดังนี้

สมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-
2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) อยุธยาส่งออก กุ้งแห้ง, มังทะเล, หนังปลากระเบน
(นันทา สดกุล, ผู้แปล 2513: 127, 134, 139, 152, 177, 226; Sarasin Viraphol
1977: 63)

และสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-
1855) อยุธยาส่งออก กระเพาะปลา, หนังปลา (หนังปลากระเบน?), พูอลาม (คุชแมน
2528: 62-63, 124-130, 143-152; Sarasin Viraphol 1977: 164)

2. อาหารและผลิตผลจากการเกษตร (foodstuffs and agricultural products)

อาหารและผลิตผลจากการเกษตร เกิดจากการเพาะปลูกหรือปรุงแต่งทรัพยากรธรรมชาติ
เพื่อการอุปโภคบริโภค การผลิตอาหารและผลิตผลจากการเกษตรจึงผูกพันกับแรงงาน ที่ดิน และ
ทรัพยากรธรรมชาติ และเทคโนโลยีในการผลิต อย่างไรก็ตามในยุคสมัยต่าง ๆ ของอยุธยา
ความจำเป็นในการใช้เทคโนโลยีสูงไม่มี เพราะความสมบูรณ์ของธรรมชาติเอื้อต่อการผลิตอยู่แล้ว
ความสมบูรณ์ของอาหารและผลิตผลจากการเกษตรในราชอาณาจักรอยุธยาได้รับการกล่าวถึงทุก
ยุคสมัย (กรมศิลปากร 2513: 2: 39, 275-276; แชรแอส 2506: 3-4; ควันลี เชียง
2529: 169, 196-197; นันทนา ดันติเวสส, ผู้แปล 2527: 69-70; ลาลูแบร์ 2510: 1:
65-66, Iria 1982: 48, 52; Caron and Schouten 1986: 130; Pires
1944: 107; Van Vliet 1910: 9) เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของภูมิประเทศแล้ว เรา
สามารถแบ่งพื้นที่การผลิตออกได้เป็นสี่แหล่ง ได้แก่ ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ดินแดนด้านหลัง
ของอยุธยา ชายแดนใกล้กับพม่า และคาบสมุทรมลายู ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งประกอบด้วย คันดินตามธรรมชาติ (natural levees) ลุ่มน้ำ (backswamps) และร่องน้ำ (Channels) เป็นที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าว อย่างยิ่ง (Takaya 1975: 193-194) หลักฐานร่วมสมัยก็ได้กล่าวยืนยันถึงความสมบูรณ์ของแหล่งปลูกข้าวของอยุธยา (โดยเฉพาะลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง) ไว้ทุกศตวรรษของอยุธยา (กรมศิลปากร 2513: 2: 39, 275; แชรแวงส 2506: 15; ค้วนลี เชียง 2529: 169, 196-197; นันทนา ดันติเวสส, ผู้แปล 2527: 69-70; มาโดส, ไน นันทนา ดันติเวสส, ผู้แปล 2528: 39; ลาลูแบร์ 2510: 1: 84; Van Vliet 1910: 9) สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งอาหารและผลิตผลการ เกษตรจากหลักฐานร่วมสมัยมีดังต่อไปนี้

ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ผลิตกะปิ, เกล็ด, ข้าว, ปลาช่อน, ผลไม้, หนาก ในชุมชนหรือบ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15) ลุ่มน้ำเจ้าพระยาผลิต เกล็ด (ค้วนลี เชียง 2529: 197) สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) แม่กลอง, เพชรบุรี, ราชบุรี ผลิต เกล็ดและข้าว บางกอกมีสวนผลไม้ (Van Vliet 1910: 67-69) สมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) อยุธยา, ละโว้ (ลพบุรี), เพชรบุรี, กาญจนบุรี ปลูกข้าว, ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีปลาช่อน (สำหรับส่งออก), บางกอกปลูกหนาก, พล, ผลไม้ ระหว่างกรุงศรีอยุธยาถึงปากน้ำ บางกอกมีหนาก (กรมศิลปากร 2512: 1: 131; 2513: 2: 273; 2522: 3: 45; ชิวซี๋ย 2516: 552; แชรแวงส 2506: 6-8; ลาลูแบร์ 2510: 1: 14) พุทธศตวรรษที่ 23-24 (คริสต์ศตวรรษ, 18) เพชรบุรีมีกะปิ, น้ำปลา, ปูเค็ม, เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองสุพรรณ ปลูกข้าว (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง 2512: 57, 59)

ดินแดนด้านหลังของอยุธยาผลิตข้าว, ข้าวสาลี, น้ำตาลสีคล้ำ, ยาสูบ, อ้อย ในชุมชนหรือบ้าน เมืองต่าง ๆ ดังนี้ สมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) พิษณุโลกและ กำแพงผลิตน้ำตาลสีคล้ำ (Van Vliet 1910: 67) สมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) หัวเมืองน้ำท่วมไม่ถึง (ทางเหนือ?) และ เมืองพิษณุโลกปลูกข้าว ที่ดอนทางเหนือปลูกข้าวสาลี พิษณุโลกผลิตอ้อยและหัวหอม (ชิวซี๋ย 2516: 552; แชรแวงส 2506: 15-17; ลาลูแบร์ 2510: 1: 73-74) สมัยพุทธศตวรรษที่ 23-24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18)

ตากและเพชรบูรณ์ผลิดยาสูบ ทางเหนือผลิตน้ำอ้อย (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง 2512: 57)

ชายแดนใกล้เขมรผลิตพริกไทยให้แก่จันทบุรี มี พริกไทย เป็นต้น (Sarasin Viraphol 1977: 164)

คาบสมุทรมาลายูผลิตข้าว, น้ำตาล, ผลไม้, พริกไทย, หมาก (?) ในชุมชนหรือ บ้านเมืองต่าง ๆ ดังนี้ สมัยพุทธศตวรรษที่ 21 (คริสต์ศตวรรษที่ 16) บัตตานี, นครศรีธรรมราช, เกาะมัตรา, บางคำเสน, บางสะพาน, เกาะตะกูด ปลุกพริกไทย (Pires 1944: 109-110) สมัยพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) กุญบุรี ผลิตเกลือและข้าว, ตะนาวศรีปลูกข้าว, นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ปลุกพริกไทย (ตันลีเซิง 2519: 38; Van Vliet 1910: 67-68) สมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) นครศรีธรรมราช บัตตานี และ ตะนาวศรี ปลูกข้าว, นครศรีธรรมราชและตะนาวศรีมีสวนผลไม้, นครศรีธรรมราช มะริด บัตตานี และบักซ์ไต์ ปลุกพริกไทย (กรมศิลปากร 2512: 1: 131, 162-163; 2513: 2: 260; 2525: 4: 200; ชิวซี 2516: 551-552) สมัยพุทธศตวรรษที่ 23-24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18) บักซ์ไต์มีหมาก (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง 2512: 59)

นอกจากนี้ยังมีอาหารและผลิตผลการเกษตรอื่น ๆ ที่เอกสาร (หลักฐาน) ร่วมสมัย ไม่ได้ระบุแหล่งชัดเจน ได้แก่ เกลือ ข้าว เกล็ด น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว แป้ง ฝ้าย หมาก เป็นต้น (กรมศิลปากร 2512: 101, 199; 2513: 2: 5, 275-276; Pires 1944: 107)

สำหรับคุณภาพ ปริมาณ และราคาของอาหารและผลิตผลทางการเกษตรของราชอาณาจักรอยุธยา มีรายละเอียดดังนี้

เกลือ ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตเกลือได้ประมาณปีละ 1,500-20,000 เกวียน (Van Vliet 1910: 95)

ข้าว ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตข้าวได้หลายชนิด ได้แก่ ข้าวนาลุ่ม (ข้าวเจ้า) ข้าวนาดำ (ข้าวไร่), ข้าวสาลี และข้าวอื่น ๆ ข้าวเจ้ามีรสชาติดีพอใช้ ปลูกง่ายในที่ลุ่มชื้นแฉะ เพียงแต่คราดไถและท่วมน เมล็ดพันธุ์ รอเวลาน้ำท่วม ผลผลิตสูง ราคาจึงถูกมาก ข้าวไร่เป็นข้าวพันธุ์ดี เก็บได้นาน แต่ต้องเพาะกล้า ยกคันนาและกักเก็บน้ำ และขีคว่ำ ปริมาณจึงน้อยกว่าข้าวเจ้า ชนิดคุณภาพดีจะเบาและแห้งสนิท มีราคาแพง ส่วนข้าวสาลีมีปริมาณพอสมควรในเขตภาคเหนือ แต่มีน้อยในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา เพราะต้องดูแลเอาใจใส่มาก และเปลืองค่าใช้จ่าย ส่วนข้าวชนิดอื่น ๆ มีอยู่ทั่ว ๆ ไปในราชอาณาจักร ผลิตข้าวในปีที่อุดมสมบูรณ์ประมาณ 20-23 ล้านทาบหรืออาจจะถึง 39 ล้านทาบ (กรมศิลปากร 2513: 2: 39, 275; คูชแมน 2528: 79, 198; แชรแอส 2506: 3-4, 15-16; ลาลูแบร์ 2510: 1: 72-74, 84-85; อธิธิ และ โยชิกาวะ 2530: 73) เว้นแต่ในปีที่เกิดอุทกภัย น้ำน้อย(แล้ง) โรคระบาด หรือสงครามที่กระทบต่อแหล่งเพาะปลูกหรือแรงงานเพาะปลูก ก็จะทำให้ผลผลิตมีน้อย ไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้บริโภคภายในจนไม่เหลือส่งออก ราคาจะแพงมาก (กรมศิลปากร 2513: 2: 60, 276; แชรแอส 2506: 3; นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 138, 145-146, 176; ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1, 2506: 141) ราคาข้าวสารเจ้าปรกติตก 1 ลีอาร์ด/ปอนด์ หรือประมาณ 15.60 บาท/เกวียน (ลาลูแบร์ 2510: 1: 159-160) และเท่าที่ปรากฏหลักฐานในเอกสารร่วมสมัยปรากฏว่า ราคาข้าวสารเจ้าขึ้นสูงสุดดังนี้ ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 15) ราคาขึ้นสูงถึง 3 ชั่ง 10 บาท/เกวียน หรือ 250 บาท/เกวียน (ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1, 2506: 135-136) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 (คริสต์ศตวรรษที่ 16) ราคาขึ้นสูงถึง 1 ชั่ง 6 คำลิ่ง/เกวียน หรือ 104 บาท/เกวียน (ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1, 2506: 141) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ราคาขึ้นสูงถึง 13 คำลิ่ง/เกวียน หรือ 52 บาท/เกวียน (ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1, 2506: 155; นันทา สุกกุล, ผู้แปล 2513: 102, 176) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17) ราคาขึ้นสูงถึง 20 ชั่ง 24 บาท/เกวียน หรือ 1,624 บาท/เกวียน (กรมศิลปากร 2513: 2: 238, 276) และต้นพุทธศตวรรษที่ 24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ราคาขึ้นสูงถึง 12 คำลิ่ง/เกวียน หรือ 48 บาท/เกวียน (ประชุมพงสาวดาร เล่ม 8, 2507: 114-115)

คราม ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตคราม เบียกซึ่งมีคุณภาพดีและ เหมาะสำหรับทำ เป็น
ครามแห้งบรรจุกล่องส่งออก เพราะตลาดต่างประเทศต้องการครามแห้งและบริสุทธิ์มาก เพียง
แต่ยังยากที่จะให้คนสยามหันมาผลิตครามแห้งแทนคราม เบียกที่ผลิตกันมาแต่เดิม (นันทา สุตกุล,
ผู้แปล 2513: 211, 282) ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตคราม เบียกได้ประมาณปีละ 5,000-6,000
หม้อ (Van Vliet 1910: 95)

น้ำตาล ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตน้ำตาลทรายสีคล้ำได้ประมาณปีละ 3,000-4,000
ทาบ (Van Vliet 1910: 95) และยังผลิตน้ำตาลหม้อได้ประมาณไม่ต่ำกว่าปีละ 1,000 หม้อ
(พิจารณาจากปริมาณส่งออก ซึ่งปริมาณที่ผลิตได้คงสูงกว่านี้หลายเท่า) (นันทา สุตกุล, ผู้แปล
2513: 128, 134, 152, 175)

น้ำมันมะพร้าว ราชอาณาจักรอยุธยาผลิตน้ำมันมะพร้าวได้ปีละ 1,500-20,000 โถ
(นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 124, 128, 134, 161, 164, 171; Smith 1974: 242,
253; Van Vliet 1910: 95)

พริกไทย พริกไทยมีสองชนิด ชนิดคุณภาพดี เก็บเกี่ยวครั้งแรกเมื่อสุกได้ที่ (ราวเดือน
กุมภาพันธ์) หลังจากนั้น (ราวเดือนตุลาคม) ก็จะเก็บพริกไทยเบา ซึ่งสู้คุณภาพชนิดแรกไม่ได้
กระนั้นก็ตามพริกไทย เบาก็มีคุณภาพและสะอาด และบางครั้งก็อาจดีกว่าชนิดแรกก็ได้ (กรมศิลปากร
2512: 1: 138-139, 156, 162-163) ปีตคานีผลิตได้ประมาณปีละ 1,500-3,000 ทาบ
(กรมศิลปากร 2513: 2: 238, 248) พริกไทยราคาประมาณ 15-16 บาท/ทาบ ตามชนิด
และคุณภาพ (กรมศิลปากร 2512: 1: 156, 162-163; 2513: 2: 260)

หมาก หมากที่ปลูกระหว่างกรุงศรีอยุธยาถึงปากน้ำโกลีบบางกอนั้นได้ผลผลิตถึงปีละ
25,000 ทาบ ราคา 6 เื้อง/ทาบ (กรมศิลปากร 2513: 2: 273)

สำหรับอาหารและผลิตผลทางการเกษตรอื่น ๆ ไม่มีรายละเอียดมากนัก เช่น ส้มทราย
ราคาประมาณ 1 เื้อง/ผล, เหล้าโรง(ทำจากข้าว) ราคาประมาณ 250-350 เเบีย,
เนื้อสัตว์ เช่น วัว ตามหัวเมืองราคา 1 สลึง/ตัว ในกรุงศรีอยุธยาราคา 20 บาท/ตัว,
แกะราคา 8 บาท/ตัว, แพะราคา 4-6 บาท/ตัว, สุกรราคา 1.5 เื้อง/ตัว, ไก่ตัวเมีย

ราคา $\frac{1}{3}$ เฟื้อง/ตัว, เบ็ดราคา $1\frac{1}{3}$ เฟื้อง/ตัว เป็นต้น (ลาอูแบร์ 2510: 1: 99-100, 160, 172)

ข้าว พริกไทย และหมาก เป็นสินค้าที่พระมหากษัตริย์ทรงผูกขาดการส่งออกมาก่อน แต่กระนั้นก็ตามการส่งออกพริกไทยในคาบสมุทรมาเลย์คงอยู่ได้อิทธิพลของชนชั้นนำในท้องถิ่น เช่น นครศรีธรรมราช หรือพัทลุง การแย่งชิงเพื่อขอท้องตราจากพระมหากษัตริย์อยุธยาที่ดำเนินมาตั้งแต่ราวกลางทศวรรษที่ 2160 (คริสต์ศตวรรษที่ 1620) ระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา และอังกฤษ ก็เพื่อที่จะหวังความมั่นคงทางการค้ามากยิ่งขึ้น (กรมศิลปากร 2512: 1: 129-130, 132-135, 139) ส่วนข้าวนี้อนุญาตให้ส่งออกภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดโดยเฉพาะปีที่ผลิตน้อย (นันทา สุตกุล 2513: 138-139, 146) ส่วนหมาก บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้สิทธิผูกขาดการส่งออกได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2242 (ค.ศ. 1699) (กรมศิลปากร 2520: 5: 178)

สำหรับอาหารและผลผลิตทางการเกษตรของราชอาณาจักรอยุธยาที่ส่งออกไปในแต่ละยุคสมัย* มีดังนี้

ก่อนการสำรวจทะเลตะวันตกของเงินเทอ (ก่อน พ.ศ. 1948 หรือ ค.ศ. 1405) ไม่พบหลักฐานว่าอยุธยาได้ส่งออกสินค้าชนิดใดไปบ้าง

ตั้งแต่สมัยการสำรวจทะเลตะวันตกของเงินเทอจนถึงปีที่บริษัทอินเดียตะวันออกเริ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 1948-2150 หรือ ค.ศ. 1405-1608) อยุธยาส่งออก เกลือ, ข้าว, น้ำตาลทรายสีคล้ำ, ปลาเค็ม, ผัก, พริกไทย และเหล้า (มาโตส, ใน นันทนา ดันติเวสส, ผู้แปล 2527: 39; อิซึอิ และโยชิภาวะ 2530: 16; Iria 1982: 52; Pires 1944: 107)

สมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) อยุธยาส่งออกกุ้งแห้ง, เกลือ, ข้าว, ครามเปียก, น้ำตาลกรวด, น้ำตาลทรายสีคล้ำ, น้ำตาลหม้อ, น้ำมันมะพร้าว, ปลาแห้ง, พริกไทย, หมาก, หมูเบคอน,

*ไม่นับสินค้าจำพวกขิงคองและไหมดิบ ซึ่งเป็นสินค้าที่ถูกส่งออกอีกทอด (reexport)

และอาหารอื่น ๆ (กรมศิลปากร 2512: 1: 101, 120, 129, 131-132, 137-139, 187, 196, 198-200, 209, 213; 2513: 2: 5, 13, 21, 30, 39, 56, 154, 182, 222-223, 238-240, 248, 256-257, 260-261, 271, 275-276, 287; 2522: 3: 332, 388, 484; 2525: 4: 47, 205, 253-256; 2520: 5: 14; 178; แชรแวงส 2506: 8, 15; นันทา สุตกุล, ผู้แปล 2513: 6, 15, 21, 23, 27, 91, 100-105, 107-108, 116-120, 124-129, 131, 134, 137-139, 141-142, 145-147, 149-150, 152-155, 157-158, 161, 164, 171, 175, 179-180, 183-188, 192-195, 208-209, 211, 219-221, 225-226, 256, 267; ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24, 2511: 197-198; อธิธิ และโยชิกาวะ 2530: 75; Caron and Schouten 1986: 130; Sarasin Viraphol 1977: 63; Smith 1974: 235, 238, 242, 251, 253)

สมัยการค้าสำเภอสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) ออญธาส่งออก กะปิ, กระเพาะปลา, เกล็ด, ขมิ้น, ข้าว, คราม, ถั่ว, นกเค็ม, น้ำตาล, น้ำตาลอ้อยแดง, น้ำมันมะพร้าว, เนื้อแห้ง, ปลาเค็ม, ปลาแห้ง, ผ้ายืด, พริกไทย และหมาก (คูชแมน 2528: 62-63, 134-130, 143-152; Sarasin Viraphol 1977: 70-120, 122, 164)

3. หัตถกรรม (handicrafts)

หัตถกรรม เป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่ต้องอาศัยแรงงานและความสามารถในเชิงศิลปะประสานกันอย่างถูกต้องจังหวะ แหล่งผลิตหัตถกรรมจึงมีอยู่จำกัดกว่าแหล่งผลิตสินค้าชนิดอื่น หัตถกรรมของราชอาณาจักรอยุธยา ได้แก่ การผลิตเครื่องเคลือบสังคโลก, เครื่องเขิน, การต่อเรือและผลิตอุปกรณ์เรือ, ผ้าเนื้อหยาบ, ผ้าฝ้ายพิมพ์, ภาชนะทอง-ทองแดง เป็นต้น

แหล่งผลิตเครื่องเคลือบสังคโลกอยู่แถบสุโขทัย ศรีสัชชาลัย สวรรคโลก และสิงห์บุรี (สิงคนบุรี) เป็นต้น (ช่อวี 2528: 82-83; อมรา ศรีสุชาติ 2531: 73)

แหล่งต่อเรือและผลิตอุปกรณ์เรืออยู่ตามชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอ่าวสยาม (Van Vliet 1910: 66-67)

ส่วนเครื่องเขิน, ผ้าเนื้อหยาบ, ผ้าฝ้ายพิมพ์ และภาชนะทอง-ทองแดง ไม่ทราบแหล่งผลิต (กรมศิลปากร 2520: 5: 178; อธิธิ และโยชิกาวะ 2530: 16; Pires 1944: 108)

สำหรับสินค้าออกของราชอาณาจักรอยุธยาที่ส่งออกไปในแต่ละยุคสมัย มีดังนี้

ก่อนการสำรวจทะเลตะวันตกของจีนเหอ (ก่อน พ.ศ. 1948 หรือ ค.ศ. 1405) ไม่พบหลักฐานว่าอยุธยาได้ส่งออกสินค้าชนิดใดไปบ้าง

ตั้งแต่สมัยการสำรวจทะเลตะวันตกของจีนเหอจนถึงปีที่บริษัทอินเดียตะวันออกเริ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 1948-2150 หรือ ค.ศ. 1405-1608) อยุธยาส่งออก เครื่องเคลือบสังคโลก, ผ้าเนื้อหยาบ, ผ้าฝ้ายพิมพ์, ภาชนะทอง-ทองแดง และ แทวนเพชร (อมรา ศรีสุชาติ 2531: 75-79; อธิธิ และโยชิกาวะ 2531: 16, 30-31, 33; Pires 1944: 108)

สมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกเข้ามามีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741) อยุธยาส่งออกเครื่องเขิน และเครื่องเคลือบสังคโลก (กรมศิลปากร 2520: 5; 151; อมรา ศรีสุชาติ 2531: 75, 79)

สมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว (พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855) อยุธยาส่งออก เรือสำเภา และอุปกรณ์เรือ เช่น สมอเรือ (คุชแมน 2528: 124; Sarasin Viraphol 1977: 180-181)

ดังได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าสินค้าออกที่เป็นผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยามีหลายชนิด และหลายประเภท ทั้งยังมีคุณภาพหลายระดับหลายราคาให้เลือก นับเป็นสิ่งดึงดูดใจพ่อค้าต่างประเทศให้เข้ามาติดต่อค้าขายอย่างคึกคัก เราจะเห็นได้ว่าช่วง พ.ศ. 2150-2310 (ค.ศ. 1608-1767) มีการส่งออกสินค้ามากชนิดและยังมีการเปลี่ยนแปลงสินค้ามากชนิดอีกด้วย เช่น

สินค้าของป่าในยุคสมัยที่บริษัทอินเดียนเดย์ตะวันออกมีบทบาทในการค้ามีอยู่ราว 36 รายการ และในยุคสมัยการค้าสำเภวจีนสยามมีอยู่ราว 37 รายการ ระหว่างสองยุคสมัยมีการเปลี่ยนแปลงชนิด 35 รายการ ลดลง 11 รายการ เพิ่มขึ้น 18 รายการ ส่วนสินค้าอื่นมีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก ยกเว้นหัตถกรรมซึ่งมีอยู่น้อยชนิดที่สุดได้เปลี่ยนแปลงชนิดทั้งหมด สาเหตุที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงภาวะความต้องการของตลาดทั้งในแง่ชนิด ประเภท ปริมาณ และคุณภาพ (ซึ่งอาจมีแหล่งผลิตหรือแหล่งกำเนิดของสินค้าชนิดเดียวกับแหล่งอื่นขึ้นมาแข่งขันก็ได้) ขอบข่ายของการส่งออก และลักษณะของการดำเนินการทางการค้าออกส่งดังจะได้อธิบายถึงโดยละเอียดต่อไป

ตลาดสินค้าของอยุธยา

แม้ว่าตลาดสำหรับสินค้าออกของอยุธยามีตลาดแคบกว่า (โดยเปรียบเทียบ) กับสินค้าออกของหมู่เกาะอินเดียนเดย์ตะวันออก แต่กระนั้นก็ตามสินค้าออกของอยุธยาที่ระบายสู่ตลาดในภูมิภาคอื่น ๆ ได้ไม่น้อย เช่น ในเอเชียตะวันออก (จีน, ญี่ปุ่น, ทิเบต, ไต้หวัน) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (มะละกา, ยะโฮร์, ชวา, สุมาตรา, โคชินไชนา และพม่า ฯลฯ) ในเอเชียใต้ (อินเดียและลังกา) และยังมีสินค้าที่ส่งผ่านเอเชียใต้ไปยุโรปอีกจำนวนหนึ่ง

ตลาดเหล่านี้เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหลายประการที่สำคัญ คือ ภาวะความต้องการของตลาด ชนิด ประเภท ปริมาณ และคุณภาพของสินค้าของอยุธยา ขอบข่ายการค้าส่งออกและลักษณะของการดำเนินการทางการค้าส่งออกของอยุธยา ซึ่งจะได้แสดงให้เห็นในแต่ละยุคสมัยดังนี้

1. ตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลท้องถิ่นจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือราชอาณาจักรอยุธยา ก่อนการสำรวจทะเลตะวันตกของเจ็นเหอ (ก่อน พ.ศ. 1948 หรือ ค.ศ. 1405)

ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 18-19 (คริสต์ศตวรรษที่ 13) สินค้าของลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างยังไม่ค่อยมีความสำคัญนักในตลาดต่างประเทศ แม้แต่ในตลาดจีนเองก็ตาม คือ เป็นเพียงการค้าเล็ก ๆ มากกว่าการค้าที่อยู่ในกระแสการค้าหลักของเอเชียในขณะนั้นมีเมืองท่าต่าง ๆ อยู่บริเวณช่องแคบสุมาตรา และบนคาบสมุทรมลายู เป็นตัวนำคู่แข่งในการค้าภายหลังจากที่ศรีวิชัย

เสื่อมอำนาจลง แม้ว่าผลิตผลของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้ถูกเอ่ยถึงบ้างใน เอกสาร (หลักฐาน) จีนร่วมสมัย แต่ก็ไม่ได้แสดงอะไรให้เห็นว่ามีสินค้าชนิดใดบ้างที่ส่งออก นอกจาก ทรายแต่การนำเข้าสินค้าจีน ซึ่งได้ระบุชัดเจน และการค้าผ่านระบบบรรณาการ (ซึ่งสินค้าใน รายการ เครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนก็ยังไม่ใช้ตัวแทนของสินค้าทั้งหมด) เช่น ในปี พ.ศ. 1930 (ค.ศ. 1387) อยุธยาส่งพริกไทยไปประมาณ 100 ทาย, ไม้ฝาง 100 ทาย และใน พ.ศ. 1933 (ค.ศ. 1390) อยุธยาส่งไม้ฝาง พริกไทย แก่นกรักชี รวม 170 ทาย (สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน 2523: 11)

2. ตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลท้องถิ่นจากราชอาณาจักรอยุธยาสมัยการสำรวจทะเล ตะวันตกของ จีน เหนอจนถึงปีที่บริษัทอินเดียตะวันออกเริ่ม เข้ามามีบทบาทการค้าในอยุธยา (พ.ศ. 1948-2150 หรือ ค.ศ. 1405-1608)

ในช่วงนี้มีการขยายตัวสำหรับตลาดสินค้าจากราชอาณาจักรอยุธยาเพิ่มขึ้นจนสามารถ ระบุตลาด สินค้าจากราชอาณาจักรอยุธยาได้ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 20 จนกระทั่งต้นพุทธศตวรรษที่ 21 (คริสต์ศตวรรษที่ 15) ราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) ก็มีตลาดสำหรับสินค้าท้องถิ่นของตน คือ มะละกา สินค้าที่ส่ง ไปมะละกาประกอบด้วยของป่า ได้แก่ กายาน, ครั่ง, ดันคูน และไม้ฝาง, แร่ธาตุ ได้แก่ ดีบุก ตะกั่ว ทัชทิม, อาหารและผลิตผลทางการเกษตร ได้แก่ เกลือ, ข้าว ปลาเค็ม และเหล้า, หัตถกรรม ได้แก่ ผ้าเนื้อหยาบ ภาชนะทอง ภาชนะทองแดง แหวนเพชร โดยเฉพาะอาหาร และผลิตผลทางการเกษตร อยุธยาส่งไปมากที่สุด คือ ประมาณ 30 ลำ (สำเภ) หรือราว 27,000 ทาย เป็นข้าวเสียประมาณ 40,000-64,000 ทาย* ในขณะที่พม่าส่งไปเพียง 15 ลำ

*ประมาณได้ว่าอยุธยาส่งข้าวไปมะละกาปีละประมาณกว่า 43,000 ทาย ถ้าเทียบกับ ระวางบรรทุกข้าวที่ชาวส่งไปบันดาและโมลุกกะส่งไปให้มะละกาของโปรตุเกส หรือถ้าหากจำนวน ระวางของเรือต่ำสุดแล้วมีระวางบรรทุกทั้งหมด 127,000 ทายต่อเรือทั้งหมดใน 1 ปี ถ้าอย่าง น้อยในเรือที่อยุธยาส่งไปมะละกามีข้าวอยู่กว่าครึ่งแล้ว ข้าวที่บรรทุกไปทั้งหมดก็จะตกราว 64,000 ทายหรืออยู่ระหว่าง 40,000-64,000 ทายต่อปี (Gibson-Hill 1983: 122-124, Manguin 1980: 275-276, Pires 1944: 107; Reid 1977: 397)

(สำเภ) นอกจากนี้ยังมี พริกไทยจากแถบ เมืองนครศรีธรรมราชส่งไปด้วย ตลาดในมะละกา มีความคึกคักมากที่สุดในขณะนั้น คือ มีพ่อค้าจากตะวันออกกลาง เช่น โคอโร, เมกกะ, เอเดน, ออร์มุซ, ดุรกี พ่อค้าจากอินเดีย เช่น กุจราช, ดาบูล, กัว, มะละบาร, กะลิงค์, โอริสสา, ลังกา และ เบงกอล พ่อค้าจากพื้นแผ่นดินใหญ่ของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ยะไข่, พะโค, สยาม, จามปา, กัมพูชา และโคชินจีน พ่อค้าจากหมู่เกาะและคาบสมุทรมลายู ได้แก่ เคตะห์, ปะหัง, บัตตานี, บรูไน, ลูซอน, ลีออร์, บังคา, ลิงคะ, โมลุกกะ, บันดา, ดิมอร์, ซวา, ซุนดา, ปาเล็มบัง, จัมบี, ปาไซ, มอลดีฟ เป็นต้น จนเรียกได้ว่าเป็นเมืองท่า "แปดสิบภาษา" มีความเหมาะสำหรับการค้ามาก โดยเฉพาะสินค้าที่เป็นเสบียงอาหารเป็นสิ่งจำเป็นที่สุดสำหรับพ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าที่มะละกา ดังจะเห็นได้ว่าพ่อค้าสยาม (และพะโค) จะต้องจ่ายเสบียงอาหารเป็นของกำนัลแก่นายท่าที่มะละกา (นอกเหนือจากค่าธรรมเนียมร้อยชักหก) ด้วย ก็ยิ่งเป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของสินค้าประเภทเสบียงอาหารจากอยุธยา (และพะโค) ถึงแม้ว่าระบบตลาดของมะละกาจะมีการกำหนดราคากันก่อนซื้อขายก็ตาม แต่ผลกำไรที่ได้รับ ก็น่าจะสร้างความพอใจให้แก่พ่อค้าได้มาก (Pires 1944: 107-108, 272-274) การสูญเสียตลาดที่มะละกาในปี พ.ศ. 2032/3 (ค.ศ. 1489/90) จึงทำให้อยุธยาเสียตลาดหลักโดยเฉพาะข้าวไปอีกด้วย นอกจากการค้ากับมะละกาแล้ว ราชอาณาจักรสยาม (อยุธยา) ยังทำการค้ากับเมืองอื่น ๆ เช่น หมู่เกาะมากัสซาร์, ซุนดา, ปาเล็มบัง และหมู่เกาะอื่น ๆ เป็นต้น (Pires 1944: 108, 226)

การสำรวจทางทะเลตะวันออกของจีน เหนือในพุทธศตวรรษที่ 20 นี้ ทำให้การค้าเอกชนชาวจีนขยายตัวขึ้น (ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ทำลายการค้าในระบบบรรณาการ ซึ่งต่างจากรัฐอื่น ๆ ซึ่งการค้าบรรณาการกับจีนถูกบั่นทอนลง เพราะการค้ากับเอกชนนี้) แม้ว่าจะมีหลักฐานว่ามีเรือสินค้าจากอยุธยาไปจีนเพียงปีละ 6-7 ลำก็ตาม (Pires 1944: 108) เมื่อเทียบกับการค้าที่อยุธยาทำกับมะละกา นับว่าน้อยกว่าก็ตาม แต่ก็น่าเชื่อว่าการค้าก็ยังมีปริมาณมากขึ้นพอสมควรจากการเข้ามาของสินค้าจีนโดยตรง ดังจะเห็นได้ชัดในปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งปรากฏว่ามีเรือสำเภจีนเข้ามาอยุธยาปีละ 1,000 ลำ (Iria 1982: 52) แม้ว่าจะถูกห้ามจากราชสำนักหมิงก็ตาม แต่ก็มีการค้ากันโดยราชสำนักหมิงไม่ทราบ (Boxer 1977: 44) คาดได้ว่า ตลาดสินค้าสำคัญของอยุธยาคงอยู่ที่จีน แม้จะยุติการติดต่อการค้ากับมะละกาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ไปแล้วก็ตาม

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 16) แม้ว่าโปรตุเกสจะเข้ามาติดต่อกับการค้ากับอยุธยาก็ตาม แต่กลับมีบทบาททางการค้าน้อยกว่าการเผยแพร่ศาสนา เป็นไปได้อย่างยิ่งที่ว่าอยุธยาไม่มีสินค้าสำคัญที่โปรตุเกสต้องการ เป็นต้นว่า เครื่องเทศ ส่วนสินค้าขวานั้นโปรตุเกสก็ได้รับจากชาวอยู่แล้ว (Reid 1977: 397) หรืออาจเป็นเพราะว่าอยุธยาไม่ได้อยู่ในเส้นทางการค้าหลักของโปรตุเกสก็เป็นได้ ซึ่งโปรตุเกสดำรงจากฮอลันดา ในสมัยต่อมาตรงที่สามารถเข้าไปตั้งสำนักงานการค้าที่มาเก่าได้ (ราวปี พ.ศ. 2090 หรือปี ค.ศ. 1557) ด้วยความร่วมมือของขุนนางท้องถิ่นของกวางตุ้งและฟูเจี้ยน เพื่อขนส่งสินค้าระหว่างจีนกับญี่ปุ่น ซึ่งกว่าจักรพรรดิจีนจะทรงตรวจพบก็เข้าไปกว่า 20 ปีแล้ว (Boxer 1977: 63) ดังนั้นโปรตุเกสจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในการติดต่อกับจีนโดยผ่านทางระบบบรรณาการ และถึงแม้ว่าโปรตุเกสจะเคยใช้วิธีการส่งเครื่องราชบรรณาการก็ตาม แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ (Groeneveldt 1877: 70)

3. ตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยาสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออกมีบทบาทในการค้าของอยุธยา (พ.ศ. 2150-2284 หรือ ค.ศ. 1608-1741)

ในการขยายบทบาททางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ส่งผลให้ตลาดสินค้าออกของอยุธยา เปิดกว้างขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการวางแผนในการดำเนินธุรกิจของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่เลือกการค้าระหว่างบ้านเมืองต่าง ๆ ในเอเชียด้วยกันเป็นหลัก เช่น กรณีการค้าเงินการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับอยุธยา บริษัทเห็นช่องทางที่จะส่งสินค้าจำพวกหนังกวาง และหนังสัตว์อื่น ๆ ไปญี่ปุ่น เนื่องจากญี่ปุ่นมีความต้องการสินค้าชนิดนี้สูง จึงได้ดำเนินการส่งออกหนังกวาง และหนังสัตว์ต่าง ๆ ขณะเดียวกันบริษัทก็ได้เห็นความสำคัญของอยุธยาในฐานะแหล่งเสบียงป้อนสำนักงานต่าง ๆ ของบริษัท เช่น ที่สำนักงานใหญ่ที่ปัตตาเวีย, สำนักงานที่มะละกา และสำนักงานที่เกาะไต้หวัน (ฟอร์โมซา) สิ่งเหล่านี้ช่วยเปิดตลาดสำหรับสินค้าของอยุธยาให้กว้างขึ้น

สำหรับการส่งออกของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาอาศัยเครือข่ายที่นครศรีธรรมราช และปัตตานี ซึ่งมีสำนักงานการค้าของบริษัทอยู่ เพื่อส่งสินค้าออกไปมะละกา, ปัตตาเวีย, ไต้หวัน, ญี่ปุ่น และอินเดีย โดยเมืองท่าที่กรุงศรีอยุธยาเริ่มมีความสำคัญ แม้ว่าสำนักงานการค้าของบริษัท

ที่กรุงศรีอยุธยาจะขึ้นอยู่กับสำนักงานที่ปัตตานีก็ตาม แต่ก็เป็นในช่วงปีแรก ๆ แต่หลังจากนั้น สำนักงานการค้าของบริษัทที่กรุงศรีอยุธยาก็นับตรงต่อสำนักงานใหญ่ที่ปัตตานี และในปี พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1672) สำนักงานการค้าของบริษัทนครศรีธรรมราชก็นับตรงต่อสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยา สินค้าที่บริษัทส่งออกไปยังตลาดต่าง ๆ มีดังนี้

สำหรับสินค้าออกที่เป็นผลผลิตท้องถิ่นในราชอาณาจักรอยุธยาที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาส่งไปอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2176-2237 (ค.ศ. 1633-1694) ประกอบด้วยของป่า ได้แก่ หนังกวาง, ชีผึ้ง, ครั่ง, งาช้าง, ไม้กฤษณา (ยกเว้นเมื่อพระเจ้าปราสาททองทรงผูกขาด ฟันช้างและไม้กฤษณาในช่วงปี พ.ศ. 2195-2242 (ค.ศ. 1652-1699) หลังจากนั้น บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจึงได้สิทธิผูกขาดฟันช้างและไม้กฤษณา) (กรมศิลปากร 2520: 5: 178) ไม้ฝาง, หนังวัว, หนังควาย และ เขาควาย แร่ธาตุ ได้แก่ ดีบุก ผลผลิตจากทะเล ได้แก่ หนังปลากะเบน ส่วนสินค้าที่มีปริมาณไม่มากนัก ได้แก่ ครั่ง, นอแรด, หน้่าฝรัง, ตะกั่ว, ข้าว, ข้าวเปลือก, น้ำมันมะพร้าว, หมาก, ถั่ว และอาหารอื่น ๆ อีกหลายชนิด ดังตารางต่อไปนี้

รายการสินค้าออกของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจากสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยาไปญี่ปุ่น

ในแต่ละปีโดยเฉลี่ยระหว่างปี พ.ศ. 2176-2206 และ 2207-2237

(ค.ศ. 1633-1663 และ 1664-1694)

ประเภทของ สินค้า	รายชื่อสินค้า	ระหว่าง พ.ศ.2176-2206 : ปริมาณส่งออก/ปี	ระหว่าง พ.ศ.2207-2237 : ปริมาณส่งออก/ปี
ของป่า	กว้าง, หนึ่ง	65,670 ผืน	48,433 ผืน
	ขี้ผึ้ง	6.90 ทาย	2.63 ทาย
	ครึ่ง	105.43 ทาย	6.03 ทาย
	ข้าง, งา	13.00 ทาย	3.30 ทาย
	ไม้กฤษณา	4.04 ทาย*	0.00 ทาย
	ไม้ฟาง	2,611.43 ทาย	894.63 ทาย
	วัว-ควาย, หนึ่ง	3,866 ผืน	3,866 ผืน
	ควาย, เขา	2,656 เขา	27. เขา
แร่ธาตุ	อื่น ๆ	เล็กน้อย	0.00
	ดีบุก	30.69 ทาย	0.00 ทาย
ผลิตผลจาก ทะเล	ปลากระเบน, หนึ่ง	15,470 ผืน	16 ผืน
อาหารและ ผลผลิตทาง การเกษตร			

แหล่งข้อมูล : (Smith 1974: 235)

*คิดเฉพาะปี พ.ศ. 2176-2195 (ค.ศ. 1633-1652) เพราะพระเจ้าปราสาททอง
ทรงผูกขาดการส่งออกไม้กฤษณา.

สินค้าที่เป็นผลผลิตท้องถิ่นของอยุธยาที่บริษัทอินเดียนเดย์ตะวันออกของฮอลันดาส่งไป
ได้วันระหว่าง พ.ศ. 2177-2204 (ค.ศ. 1634-1661) ประกอบด้วย ของป่า ได้แก่
ซีผึ้ง, งาช้าง, ขนนก, รังนก, ไม้, ไม้กฤษณา, ไม้ฝาง, นอแรด และสินค้าเบ็ดเตล็ดอีก
จำนวนมาก ได้แก่ กายาน, หวาย, กระวาน, เขาควาย, ไม้ และ
ส่วนแร่ธาตุ ได้แก่ ดีบุก และตะกั่ว อาหารและผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ข้าว, คราม,
น้ำมันมะพร้าว, มันหมู, น้ำมันไม้หมาก และอาหารอื่น ๆ (Smith 1974: 238) ดัง
ตารางหน้า (สาเหตุที่ส่งอาหารไปด้วยน่าจะมาจากความจำเป็นสำหรับบริษัทเองในขณะที่
ไม่สามารถแสวงหาแหล่งอาหารที่ใกล้เคียงได้)

สำหรับสินค้าออกที่เป็นผลผลิตท้องถิ่นในราชอาณาจักรอยุธยาที่บริษัทอินเดียนเดย์ตะวันออก
ของฮอลันดาส่งไปปัตตาเวีย และมะละการะหว่างปี พ.ศ. 2176-2237 (ค.ศ. 1633-1694)
ประกอบด้วย ของป่า ได้แก่ ซีผึ้ง, ไม้ และยางสน อาหาร ได้แก่ ข้าว, น้ำมันมะพร้าว
และสินค้าอื่น ๆ (Smith 1974: 242) ดังตารางหน้า

สำหรับสินค้าส่งออกที่เป็นผลผลิตท้องถิ่นในราชอาณาจักรอยุธยาที่บริษัทอินเดียนเดย์ตะวันออก
ของฮอลันดาส่งไปอินเดียและยุโรประหว่างปี พ.ศ. 2176-2237 (ค.ศ. 1633-1694)
ประกอบด้วย ของป่า ได้แก่ กายาน, ครั่ง, ไม้กฤษณา (มีการส่งออกไปบ้างแต่ได้ลดจำนวนลง
เนื่องจากพระเจ้าปราสาททองทรงผูกขาดไว้ในราว พ.ศ. 2195 (ค.ศ. 1652), ไม้ฝาง,
หนังสัตว์ แร่ธาตุ ได้แก่ ดีบุก, ทอง, ทองแดง และสังกะสี อาหารและผลผลิตทางการเกษตร
ได้แก่ คราม, น้ำตาลดิบ และพริกไทย (Smith 1974: 251) ดังตารางหน้า

รายการสินค้าออกของบริษัทอิน เตียตะวันออกของฮอลันดา
ในแต่ละปีโดยเฉลี่ยจากสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยาไปได้วัน
ระหว่าง พ.ศ. 2177-2204

(ค.ศ. 1634-1661)

ประเภทของสินค้า	รายชื่อสินค้าออก	ปริมาณการส่งออก/ปี
ของป่า	ขี้ผึ้ง	15.59 ทาบ
	ขี้าง, งา	7.60 ทาบ
	นก, ขน	777 - อัน
	นก, รัง	0.47 ทาบ
	ไม้	127 : อัน
	ไม้กฤษณา	3.63 ทาบ*
	ไม้ฝาง	148.07 ทาบ
	แรด, นอ	11-12 นอ
	เบ็ด เตล็ด	จำนวนมาก
แร่ธาตุ	ดีบุก	25.60 ทาบ
	ตะกั่ว	73.04 ทาบ
อาหารและผลิตภัณฑ์ ทางการเกษตร	ข้าว	803.85 ทาบ
	น้ำมันมะพร้าว	471 . หม้อ
	อาหารอื่น ๆ	

แหล่งข้อมูล: (Smith 1974: 238)

*งดการส่งออกไม้กฤษณาหลังจากปี พ.ศ. 2195 (ค.ศ. 1652) เนื่องจาก
พระเจ้าปราสาททองทรงผูกขาดการส่งออกไม้กฤษณา.

รายการสินค้าออกของบริษัทอิน เตียตะวันออกของฮอลันดาจากสำนักงานที่อยุธยา

ไปปัตตาเวียและมะละกาในแต่ละปีโดยเฉพาะระหว่างปี

พ.ศ. 2176-2206 และ 2207-2237

(ค.ศ. 1633-1663 และ 1664-1694)

ประเภทของ สินค้า	รายชื่อสินค้า	ระหว่างปี พ.ศ.2176-2206 : ปริมาณส่งออก/ปี	ระหว่างปี พ.ศ.2207-2237 : ปริมาณส่งออก/ปี
ของป่า	ซี่ผึ้ง	24.17 ทาบ	0.00 ทาบ
	ไม้	1,480 ท่อน	283 ท่อน
	ยางสน	2.77 ทาบ	1.07 ทาบ
อาหารและ ผลผลิตทาง การเกษตร	ข้าว	4,350.00 ทาบ	3,624.33 ทาบ
	น้ำมันมะพร้าว	2,206 หม้อ	1,230 หม้อ
	อื่น ๆ	0.00	0.00

แหล่งข้อมูล : (Smith 1974: 242)

รายการสินค้าออกของบริษัทอิน เตียตะวันออกของฮอลันดาที่สำนักงาน

ที่กรุงศรีอยุธยาส่งไปอิน เตียและยุโรปในแต่ละปีโดยเฉลี่ย

ระหว่างปี พ.ศ. 2176-2206 และ 2207-2237

(ค.ศ. 1633-1663 และ 1664-1694)

ประเภทของ สินค้า	ชนิดของสินค้า	ระหว่างปี พ.ศ.2176-2206:	ระหว่างปี พ.ศ.2207-2237:
		ปริมาณสินค้าออก/ปี	ปริมาณสินค้าออก/ปี
ของป่า	กำยาน	30.87 ทาย	0.00
	ครึ่ง	10,673.00 ทาย	6.47 ทาย
	ไม้กฤษณา	11.04 ทาย	0.67 ทาย
	ไม้ฝาง	6,880.67 ทาย	4,122.50 ทาย
	หนังสือตัว	1,485 ผืน	331. ผืน
แร่ธาตุ	ดีบุก	67.50 ทาย	1,827.00 ทาย
	ทอง	73.00 คำลึง	19.10 คำลึง
	ทองแดง	0.00	91.73 ทาย
	สังกะสี	0.00	37.67 ทาย
อาหารและ ผลิตผลทาง การเกษตร	คราม	51. หม้อ	0
	น้ำตาลดิบ	303. หม้อ	0
	พริกไทย	41.30 ทาย	0

แหล่งข้อมูล : (Smith1974: 251).

ส่วนบริษัทอินเดียตะวันออกมีตลาดสำหรับสินค้าของอยุธยากว้างขวางมาก (แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง เช่น การปิดประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2176 (ค.ศ. 1633) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17) ได้แก่ ตลาดญี่ปุ่น, มนิลา, หนุ่เกาะอินเดียตะวันออก, อยุธยา, ปัตตานี, มะสุลิปติม, มัทราส, สุรัต และเมืองอื่น ๆ อีก เช่น ตลาดญี่ปุ่นต้องการน้ำมันวานีซ, ไม้ฝาง, แจกเกอร์ราท์, ไม้แดง, ยารักษาโรค, หนังกวาง, หนังกวาง, ตะกั่ว, เครื่องเทศ, พริกไทย และเครื่องสังคโลก ตลาดมะนิลาต้องการเหล็ก ตลาดอินเดียต้องการดีบุก ตลาดอินโดจีน, ไฮเดอราบัด และเบงกอล ต้องการไม้กฤษณา ตลาดชวาต้องการข้าว เป็นต้น (กรมศิลปากร 2512: 1: 37, 213-214; 2513: 2: 271-276)

แม้ว่าต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2170 (คริสต์ศตวรรษที่ 1630) เป็นต้นมา ตลาดญี่ปุ่นจะปิดประเทศก็ตาม แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ได้พยายามส่งสินค้าไปญี่ปุ่นอีก ในราว พ.ศ. 2207 (ค.ศ. 1664) และ พ.ศ. 2225 (ค.ศ. 1682) แต่ไม่ประสบความสำเร็จ กระนั้นก็ตามบริษัทยังมีตลาดใน เอเชียใต้รองรับสินค้าจากอยุธยาอยู่

ส่วนบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสมีบทบาทน้อยมากในด้านการค้าส่งออก เพราะเพิ่งตั้งบริษัทในปี พ.ศ. 2185 (ค.ศ. 1642) และเพิ่งเริ่มบทบาทการค้ากับอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 2020 (คริสต์ศตวรรษที่ 1680) ทำให้ยังไม่ได้ทำอะไรเกี่ยวกับการค้ามากนัก เพราะอยู่ในช่วงของการติดต่อกัน และทำในวิธีสัญญาที่เกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) เสียก่อนจนเป็นเหตุให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสต้องถอนตัวออกไป แม้ว่าหลังจากนั้นจะได้พยายามติดต่อการค้า แต่ก็ไม่เป็นผล แม้ว่าทางราชสำนักอยุธยาจะยินยอมก็ตาม ความล้มเหลวของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสไม่ช่วยทำให้อยุธยาได้มีตลาดสินค้าออกเพิ่มขึ้น ตลาดส่วนใหญ่ยังมีอยู่ในแถบอินเดีย รับสินค้าประเภท พริกไทย และดีบุก เป็นต้น

หลังจากปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) เป็นต้นมา การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกทั้งสามก็เสื่อมลง ที่ยังมีบทบาทก็คงเป็นบริษัทของฮอลันดาเท่านั้น แต่ก็ไม่สามารถขยายบทบาทของคนออกไปเช่น เดิมอีก สินค้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้ส่งออกไปในตลาดยุโรป

ได้แก่ ดินบุก, พันธ์้าง, ไม้หอมแองกูลา ที่ส่งไปจีน ได้แก่ ไม้ฝาง และไม้หอมแองกูลา
ที่ส่งไปญี่ปุ่น ได้แก่ หนังสัตว์, ครั่ง, ไม้ฝาง และไม้หอมแองกูลา (กรมศิลปากร 2520:
5: 178)

ส่วนตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลของอยุธยาในยุคสมัยนี้ยังคงมีความสำคัญในจีน
ก็ยังคง เน้นสินค้าจำพวกของป่าอยู่ เว้นแต่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่
18) ชาวเมืองในแถบชายฝั่งทางตอนใต้ของจีน ซึ่งต้องอาศัยข้าวบริเวณอื่น ๆ ภายในประเทศ
และนอกประเทศ เป็นหลักมาตลอด ต้องประสบกับความแร้นแค้นจากภัยพิบัติตามธรรมชาติ และ
การ เข้มงวดการค้าทางทะเลของจีน ทำให้มาตรการความ เข้มงวดทั้งหลายลงในปี พ.ศ. 2265
(ค.ศ. 1724) ตามมาด้วยขบวนเรือที่พ่อค้าจีน เข้ามายกรทุกสินค้าข้าวจากอยุธยาไปจีน เป็น
จำนวนมากขึ้นแม้แต่ในปีที่ไม่ประสบภัยพิบัติก็ตาม นับว่าตลาดของอยุธยาขยายตัว เพื่อรองรับสินค้า
โดยเฉพาะสินค้าข้าวได้อย่างชัดเจนยิ่ง

และยังมีตลาดในอินเดียนซึ่งอยุธยาส่งข้าวไปจำหน่ายบ่อยที่สุด โดยเฉพาะในช่วง
พุทธศตวรรษที่ 23 (คริสต์ศตวรรษที่ 17-18) (กรมศิลปากร 2513: 2: 361; ประชุมพงศาวดาร
เล่ม 39, 2512: 243) และตลาดในสิงคโปร์ที่อยุธยาส่งข้าวและสิ่งของจำ เป็นอื่น ๆ ซึ่งจะถูกนำส่ง
ต่อไปยังมะละกา (Andaya 1975: 25)

นอกจากนี้ยังมีการค้ากับญี่ปุ่นโดยตรง ตลาดในญี่ปุ่นก็มีความต้องการสินค้าประเภท
เดียวกับที่บริษัทอินเดียตะวันออกส่งมาให้

ตลาดการค้าในยุคสมัยนี้นับว่ามีการเปลี่ยนแปลงในแง่ของประเภทและชนิดของสินค้า
มากกว่ายุคสมัยใด ๆ ก็ เพราะว่ามีการผลิต เปลี่ยนผู้ส่งออกหลายกลุ่มขึ้นมา มีบทบาททางการค้า
แต่กระนั้นก็ตามหาได้ขึ้นอยู่กับนโยบายของผู้ส่งออกแต่ละรายไม่ ความต้องการสินค้าของตลาด
แต่ละแห่ง หรือ เงื่อนไขของตลาดแต่ละแห่งจะ เป็นสิ่งกำหนดลักษณะของการส่งออกมากกว่า

4. ตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลของอยุธยาในสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว

พ.ศ. 2265-2398 หรือ ค.ศ. 1722-1855

ตลาดสินค้าออกสำหรับผลิตผลท้องถิ่นของอยุธยาในช่วงนี้ขยายตัวไปตามความต้องการของตลาดจีน นับตั้งแต่จักรพรรดิคังซีได้ผ่อนปรนมาตรการห้ามการค้าทางทะเล และยังคงสนับสนุนการค้าข้าวในปี พ.ศ. 2265 (ค.ศ. 1722) ทำให้ปริมาณการส่งออกข้าวและสินค้าอื่น ๆ ของอยุธยามีจำนวนมากขึ้น แม้จะชะงักลงชั่วคราวในปี พ.ศ. 2309-2312 (ค.ศ. 1766-1769) เนื่องจากสงครามระหว่างอยุธยากับพม่าในช่วงนั้นก็ตาม แต่หลังจากนั้นการค้าก็เริ่มขยายตัวขึ้นเช่นเดิม มีการจัดตั้งสมาคมทางการค้าขึ้นเพื่อส่งเสริมการค้าโดยเฉพาะ

สินค้าที่ส่งไปตลาดจีนประกอบด้วย ของป่า ได้แก่ กระจุกควาย, กระจุกวัว, กระจุกเสือ, กระจุกควาน, ก่ายาน, ขนนก, เปลือกไม้, ไม้, ไม้กฤษณา, ไม้มะเกลือ, ไม้แดง, ไม้จันทร์, ไม้ฝาง, ไม้สัก, เขากวาง, เลือดงูใหญ่, เขาควาย, เขาวัว, ครั่ง, งาช้าง, นอแรด, หนังกวาง, หนังควาย, หนังช้าง, รังนก, หนังแรด, หนังวัว และหนังเสือ เป็นต้น แร่ธาตุ ได้แก่ ตะกั่ว, ทองแดง, เหล็ก ผลิตภัณฑจากทะเล เช่น หูฉลาม และหนังปลา อาหาร และผลิตผลทางการเกษตร ได้แก่ กะปิ เกลือ ข้าว (ข้าวสารและข้าวเปลือก) คราม ปลาแห้ง ปลาเค็ม น้ำตาล พริกไทย หมาก หวาย เป็นต้น พืชพรรณ ได้แก่ สมอเรือ, หมอนและที่นอน ทางเสือ (คูแหมน 2528: 124-130, 143-152)

สินค้าที่สำคัญที่สุดของยุคสมัยนี้ก็คือ ข้าว มีการส่งข้าวออกไปประมาณปีละ 200,000 ตาบขึ้นไป การส่งข้าวออกคงมีอยู่แม้ในปีที่ไม่มีภัยพิบัติก็ตาม ด้วยเหตุที่คนจีนขายฝั่งทะเลคอนได้จำเป็นต้องพึ่งพาข้าวจากภายนอกแทนข้าวที่ผลิตได้ไม่เพียงพอ (คูแหมน 2528: 77-80, 128)

ตลาดการค้าของอยุธยามีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลานั้น เป็นผลมาจากการดำเนินการค้ามากกว่าความต้องการของตลาดโดยตรง ตัวอย่างจะเห็นได้ชัดในกรณีของยุคสมัยที่บริษัทอินเดียตะวันออก เข้ามามีบทบาทและยุคสมัยการค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัว เราจะเห็นได้ว่าประเภทของสินค้า อาหารและผลิตผลทางการเกษตรเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ในขณะที่รายการของป่ามีการเปลี่ยนแปลงถึง 35 รายการ เพิ่มขึ้น 18 รายการ และลดลง 17 รายการ

รายการสินค้าที่เปลี่ยนแปลงจึงไม่สัมพันธ์กับภาวะความต้องการของตลาด เท่าที่ควร เมื่อตลาดจีนในยุคสมัยที่การค้าสำเภาสยาม-จีนขยายตัวมีความต้องการสินค้าข้าวและอาหารเพิ่มมากขึ้นก็น่าที่จะลดความหลากหลายของของป่าลง ในขณะที่เดียวกันประเภทของป่าที่เพิ่มสูงขึ้นก็ดูจะไม่สัมพันธ์กับความต้องการสินค้าไว้สร้างสำหรับสร้างเรือสำเภาก็เพิ่มขึ้นเพียงพอนัก เช่น มีการลดไม้ซุงและไม้ค้ำลง และเพิ่มไม้ประดู่ ไม้พลอง ไม้มะเกลือ เข้าไปแทน ส่วนการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณ เราจะพบข้อมูล เฉพาะในช่วงของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เข้ามาดำเนินการในระยะยาวพอที่จะสังเกตการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ยุโรปมีความต้องการดีบุกสูงขึ้น การส่งออกในช่วง พ.ศ. 2207-2237 (ค.ศ. 1669-1694) ก็สูงขึ้น แต่ขณะเดียวกันปริมาณไม้กฤษณาหรืองาช้างที่ส่งไปญี่ปุ่น อินเดีย และยุโรป ลดลงเพราะการผูกขาดของพระเจ้าปราสาททองมากกว่าที่จะขึ้นอยู่กับความเปลี่ยนแปลงความต้องการของตลาด หรือแม้แต่ในกรณีของไม้ฝาง หรือหนังสัตว์ที่ลดลงก็น่าจะมาจากการลดน้อยลงของทรัพยากรชนิดนั้น หรือเกิดการลักลอบซื้อ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องข้าว (ที่มีการถกเถียงกันมาก) ก็สามารถบ่อนให้แก่ตลาดจีนได้ เท่าที่กำลังผลิตขณะนั้นสามารถกระทำได้